

ДРУЖЕСТВО НА ПСИХОЛОЗИТЕ
В БЪЛГАРИЯ

съг

ПСИХОЛОГИЯ

3
1976

СЪДЪРЖАНИЕ

1. * * * — Из Тезисите на ЦК на БКП за основните насоки на развитието на науката и техническия прогрес през седмата петилетка и до 1990 година . 128

Обща и социална психология

2. А. ПЕТКОВ — Личностният подход като принцип на изследване в психологията 131

3. Д. ГРОНЕВ — „Логична непоследователност“ при конструирането на въпросника 139

4. И.В. СЛАНИКОВ — Някои психологически аспекти на щастието 145

Психология на труда

5. ТР. ТРИФОНОВ — Задачите на психологията на труда в светлината на решенията на XI конгрес на БКП 153

6. К. ГЛИШЧИНСКА — Състояние и перспективи на развитие на психологията на труда в Полша 161

Медицинска и спортна психология

7. Б. ПЪРВАНОВ — XI конгрес на БКП и ролята на психологията на спорта 167

8. П. ОВЧАРОВА, Р. РАЙЧЕВ, Ц.В. ГЕЛЕВА, М. ВЪЛЧЕВА — Актуализация на думи по зададен признак при инсултно болни с афазия 173

Рецензии

9. Г. Д. ПИРЬОВ — За развитието и съвременното състояние на психологията 180

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

акад. С. Гановски — главен редактор

член-кореспондент проф. Г. Пирьов — зам.-главен редактор, проф. В. Манова,

д-р на псих. науки проф. Ф. Генов — отговорен секретар, доц. Ас. Петков,
ст. н. с. к. п. н. Тр. Трифонов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“ 86-51, в. 477

Дадена за набор на 28. V. 1976 г.

Подписана за печат на 3. VII. 1976 г.

Печатница на БЗНС — София, №р. 418

ПСИХОЛОГИЯ

ИЗДАНИЕ НА ДРУЖЕСТВОТО НА ПСИХОЛОЗИТЕ
В БЪЛГАРИЯ

Година IV

1976

Брой 3

**Из ТЕЗИСИТЕ НА ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ НА
БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ ЗА ОС-
НОВНИТЕ НАСОКИ НА РАЗВИТИЕТО НА НАУКАТА И
ТЕХНИЧЕСКИЯ ПРОГРЕС ПРЕЗ СЕДМАТА ПЕТИЛЕТКА
И ДО 1990 ГОДИНА**

II. РАЗВИТИЕ НА ПРИРОДО-МАТЕМАТИЧЕСКИТЕ И ОБЩЕСТВЕНИТЕ НАУКИ

2. Да се провежда линия на повищено внимание към развитието на обществените науки. Усилията да се съсредоточат главно върху комплексното изследване на основните политически, икономически, социални и идеологически проблеми на изграждането на развито социалистическо общество в нашата страна. Задълбоченото научно изследване на тези проблеми изисква разширяване на интеграционните връзки между отделните обществени науки, както и между обществените и естествените науки. Да се осъществява линия на най-широко сътрудничество в областта на обществознанието със социалистическите страни и преди всичко със СССР.

Обществознанието трябва да решава редица важни специфични проблеми, характерни за всяка наука.

Психологията и педагогиката следва да оказват по-активно въздействие при решаване на практическите задачи на възпитанието.

С цел да се осигури високо научно равнище и ефективност на изследователската и приложната дейност необходимо е интензивно да се развиват както отделните обществени науки, така и междудисциплинните комплексни проучвания с помощта на съвременни методи, да се обогатява методическият инструментарий на

*научните изследвания, да се усъвършенстват системата на общество-
везнинето и стилът на научното мислене, да се осъществява непрекъсната връзка с практиката на социалистическото строителство. Последователно и неотстъпно да се прилагат класово-партийният подход и марксистко-ленинската методология като решаващо условие за успешното развитие на нашето обществознание.*

V. РАЗВИТИЕ НА НАУЧНИЯ ПОТЕНЦИАЛ

Да се подобри системата за подбор и отбор на кадрите; да се осигурява редовно и действено атестиране и безкомпромисно освобождаване на неподходящите за научна работа; да се повишат критерийите при подбора на кадрите, заети в научноизследователската и развойната дейност и висшето образование; да се полагат системни грижи за израстване и развитие на млади научни кадри, особено чрез аспирантура. Да се повишат изискванията при присъждане научните степени и звания, като се дава комплексна оценка на действителния принос на научните кадри за развитието на науката и техническия прогрес.

VI. ЗА ПО-НАТАТЪШНО УСЪВЪРШЕНСТВУВАНЕ УПРАВЛЕНИЕТО НА НАУКАТА И ТЕХНИЧЕСКИЯ ПРОГРЕС

В институтите на академията да се създава творческо напрежение, атмосфера на висока дисциплина и високателност, на грижи за кадрите. Да се утвърждава дух на социалистически академизъм, който изисква висока култура в научната дейност, чувство на гражданска отговорност и стремеж към действителни научни постижения. Да се води непримирима борба срещу откъсването на научните изследвания от нуждите на живота, против увлечение по дребно-темието.

ОБЩА И СОЦИАЛНА ПСИХОЛОГИЯ

ЛИЧНОСТНИЯТ ПОДХОД КАТО ПРИНЦИП НА ИЗСЛЕДВАНЕ В ПСИХОЛОГИЯТА

А. ПЕТКОВ

Новият етап в развитието на нашето общество след XI конгрес на БКП настойчиво изиска и определено насочва към изследване на личността като решаващ фактор в реализацията на задачите, които постави Конгресът.

Ефективността от трудовите усилия на хората от социалистическото общество е резултат не само от умелата организация и изразходване на материални средства, но и от съзнанието на трудещите се, от тяхното образование, квалификация, убеждения, нравствени качества, от тяхното отношение към резултатите на собствения им труд, отговорност за своето поведение, за колектива, обществото. Това поставя проблема за субективно оценъчното отношение на трудещите се към своята дейност, което намира израз в мотивите на тяхната трудова и обществена дейност.

Изследването на личността се налага, от една страна, от изискванията на общественото развитие и потребности на производството, а от друга страна, във връзка с възпитателния процес. Възпитанието на личността трябва да се гради на основата на познаването структурата на вътрешния психически живот на личността, на неговите закономерности и движещи сили. Особена роля тук се пада на личностния подход на изследване.

В какво се състои неговото основание и същност?

НЕОБХОДИМОСТ ОТ ЛИЧНОСТЕН ПОДХОД НА ИЗСЛЕДВАНЕ

В класово-антагонистическото общество вътрешният психичен живот и индивидуалните качества на личността в определен смисъл са се игнорирали. Например при труда в капиталистическото общество не се е държало сметка за личностно-субективно оценъчно мотивационно отношение на работника към труда, защото то не е съвпадало с крайната цел и резултати от обществения процес на труда. Индивидуалните качества на личността са се подтиквали за сметка на бързите темпове на развитие на производителните сили на обществото, за сметка на обогатяването на господстващата класа. Както посочва И. С. Кон, поради неразвитост на производителните сили по-високите темпове на общественото развитие могат да бъдат осигурени „... с пренасяне в жертва интересите на индивида пред интересите на рода (производството — цел, човек — средство). . .

Второ, антагонизъмът на човешките интереси, следствие на което всяка форма на социална организация на колектива изпъква като външна по отношение на индивида, а обществената дисциплина приема репресивно-принудителен характер. . .

Трето, по силата на съществуващото разделение на труда и социалното неравенство самите индивиди се развиват неравномерно, социално-икономическото положение на личността се оказва по-важно, отколкото нейните индивидуални особености. Многообразното проявление на личността се подтиска в рамките на нейната социална роля¹.

В капиталистическото общество продуктът на труда като опредмечена човешка същност се отчуждава от работника във формата на капитал, който му противостои като враждебна и господствуваща над него сила. Работникът се явява в обществото като продавач на стока – работна сила. Той влиза в обществения живот не в качеството на семия себе си, а като собственик на работна сила. Поради разделението на труда работникът участвува частично в труда. Но дори и тези частични индивидуални качества, които работникът влага в своя труд в потребителната стойност на продукта, в обмяната загубват значение, обезличават се, защото размяната се извършва не съобразно тези качества, а съобразно величината на размянната стойност. Величината пък на размянната стойност, както знаем, се определя от вложения абстрактен труд. Тук конкретната личност изчезва.

Поради това личните качества, вътрешният психичен живот на личността не представлява интерес. Живата личност е подтисната и изтласкана от отношенията на вещите. Известно значение в процеса на производството поради разделението на труда имат отделни функции на личността, доколкото те са свързани с извършването от работника на определени, строго фиксиранi операции.

В буржоазното общество от човека се интересуват само като носител на определени функции, а не като реална жива личност със свой вътрешен духовен свят и индивидуалност.

С изграждането на социалистическото общество трудът придобива непосредствено обществен характер. В сферата на вниманието на обществото се намира конкретният труд на всеки човек, защото на преден план се издига потребителната стойност на продуктите на труда. При социализма имаме единство на крайната цел на производството и целта на конкретния за даден работник вид труд.

Целта на труда издига на преден план не създаването на веществено богатство само за себе си, а подчиняване производството на целите на развитието на същностните сили на хората.

За да се създадат условия за развитието на индивидуално психически качества на личността, на нейното духовно богатство и красота, трябва най-напред хората да се освободят от гнета на материалните нужди.

Още сега, в периода на изграждането на развито социалистическо общество у нас, развитието и ръстът на производителните сили ще дават все по-голяма възможност трудът да се извърши не по принуждение, за да обезпечи човек своето съществувание, а по вътрешни подбуди, разгръщайки своята родова същност и индивидуални качества.

С особена острота у нас изпъква значението на горния проблем в процеса на осъществяване решенията на Декемврийския пленум на ЦК на БКП.

¹ Кон И. С. Социология личности, М. 1967 г. стр. 281—282.

Изпълнението на решенията на Пленума ще води постепенно към освобождаване на съзнанието на трудещите се от гнета на материалните нужди и трудът от средство за материално осигуряване все повече ще става свободен и в обществено-исторически, и в индивидуално-психологически смисъл, т. е индивидуалните мотиви ще съвпадат с обществената необходимост от труд. А това значи, че все повече ще се утвърждава ново ценностно отношение към труда, нова мотивация на труд. Декемврийският пленум разработи план и той става основно ръководство в развитието на обществото към преодоляване на единостранчивото подчинение на човека на производството, за всестранното развитие на неговия душевен свят.

„Ето защо — се посочва в доклада на др. Тодор Живков — когато си поставяме като непосредствена задача борбата за все по-членено и комплексно задоволяване потребностите на народа, ние разбираме такова покриване на материалните и духовните потребности на всички членове на обществото, което ще спомогне за всестранното и хармонично развитие на човешката личност, за неограничавана от нищо изява на всичко положително и ценно, заложено у човека“.¹

Личността при социализма не може вече да живее без пълно проявление на своите човешки изложби и най-важното — без истински човешки непосредствено колективистични отношения между хората, без преодоляване на всички сили, които са господстващи над хората, външни и вътрешни. Личността при социализма е израснала до такава степен, че вече не в никакви романтични блянове, а в реалното разбиране — на основата на овладяването на обществените отношения — е дошла до осъзнаване на своите сили и възможности да овладеет собственото си битие и с това самата себе си, т. е. условията за своето пълно и истинско човешко проявление и щастие.

*
* *

Личностният подход се интересува от субективното преживяване от личността на собствената си дейност. Освен обективните моменти: познавателни, физиологически механизми, физически действия, обективни резултати, дейността на човека има и свое субективно съдържание. Например субективното пречупване на конкретните потребности на индивида във формата на стремежи, цели, чувства, мотиви и т. н. Личността като субект на дейността същевременно преживява тая дейност. Това намира израз главно в оценично-мотивационното отношение на личността към своята дейност. Тук влизат подбудите към дейност, нейното мотивационно-психическо съдържание и главно преживяването от личността на значението на собствената ѝ дейност за обществото и за самата нея.

Реализацията на обективните закони на общественото развитие е невъзможна без дейността на хората. Личността е субект в този процес. Но за да бъде такъв, тя трябва да притежава вътрешни стимули към дейност, да си поставя едни или други цели и задачи, свързани с развитието на обществото. Изискванията на общественото развитие де-

¹ Тодор Живков — За последователно изпълнение решението на Десетия конгрес на БКП за повишаване жизненото равнище на народа, Партиздат, 1972 г. стр. 15.

терминират дейността на хората чрез мотивите на тая дейност. А за да имаме мотиви, дейността трябва да се преживява от личността, т. е. външните подбудители да предизвикат специфично вътрешно субективно преживяване, да се превърнат във вътрешни подбудители за действие.

Между подбудителните сили като причина за действие и самото действие възниква цяла верига от психични преживявания: емоционално напрежение, влечење, желание, стремеж, познание, цел, оценка и т. н. Всичко това, за да доведе до определено действие, трябва съобразно външната ситуация да се организира в определена структура. Именно мотивите са специфична организация и структура на психичния живот на човека, при която едни психични преживявания, връзки и комплекси придобиват доминантен характер и предизвикват определено действие. Тук възниква проблемът за вътрешния субективен свят на личността, законите, по които се организират различните функционални структури и психични образувания като работни органи, създаващи готовност за определено действие в отделната личност.

Във възникването на мотивите на поведение на хората се открояват два аспекта. Единият е свързан със зависимостта на мотивите от обективните условия на организация и резултати на поведението. Другият аспект е свързан със зависимостта на мотивите от вътрешното субективно-оценъчно отношение на личността към своята дейност. Това отношение се опосредствува от целия вътрешен субективен свят на личността чрез съответно вътрешно преживяване на своите постылки, особено техните последици за самата нея, за другите хора, за обществото. Това е сложна, вътрешна психична дейност, в която участвува целият психичен облик на личността, в която се разкриват нейната насоченост, вътрешни позиции, ценности, ориентация, отношение към заобикалящата я среда и към самата себе си. Тук участват представи, възгледи, убеждения, нравствени принципи и норми, оценки, изводи от личния житейски опит и поведение в процеса на обществената производствена дейност, бита, личните отношения и прочее. Всичко това съставлява вътрешните субективни преживявания на личността, които са мощен фактор, мотивиращ нейното поведение.

Личностният подход ни въвежда в тия вътрешен субективен свят на личността и мотивите на нейното поведение. Личностният аспект на изследване е преди всичко мотивационен аспект. Ученето за мотивацията според Рубиншайн съставлява ядрото на личността;¹ ключът към разбиране на психологията на личността лежи в мотивационните сфе-ри, в системата на нейните доминиращи мотиви.²

СЪЩНОСТ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ НА ЛИЧНОСТНИЯ ПОДХОД

Личностният подход като принцип на изследване възниква в хода на развитието на материалистическата марксическа психология. Прилагайки последователно основните принципи на материалистическа психология, ние стигаме до личностния подход.

¹ Рубиншайн, С. Л. — Бытие и сознание, М., 1957 г., стр. 264.

² Божович, Л. И. — Личность и ее формирование в детском возрасте, М., 1968 г.

Един от тези принципи, както посочва Платонов¹, е детерминизът. Неговото правилно диалектико-материалистическо прилагане, като се държи сметка, че външното въздействие се пречупва през „вътрешните условия“ (Рубинщайн).

И особено, според нас, прилагането на този принцип при изясняване на детерминираността на поведението на човека от външната среда чрез вътрешното, психичното — чрез разкриване на вътрешните подбудителни сили и закономерности, мотиви на поведение, опосредствуващи външната детерминираност.

Втори изключително важен принцип, чието прилагане води до личностния подход, е свързването в материалистическата психология на психиката с дейността.

Цялостната структура на личността се формира в нейната дейност и зависи от характера на тази дейност. Дейността на човека, както знаем, свързва в единна структура всички психически процеси и състояния, цялото вътрешно психично съдържание на личността. „Изследванията посочват — пише Анциферова, — че дейността е тази система, вътре в която получи своето значение и функционира психиката, че психиката и съзнанието представляват от себе си подбудителната регулираща, ориентираща и контролираща част на дейността, че истинската съдържателна дейност е единство на психичното, на отразително-подбудително (вътрешно) и на изпълнителното (външното)“.² Личността може да бъде психологически изследвана само в нейната дейност, защото психиката на личността се реализира в дейност, а личността е реална в такава степен, в каквато тя се явява субект на дейността.

Психологическите изследвания показват, че психичното се появява на определен етап от развитието на животинския свят с изменението в структурата на дейността на живия организъм. Възникването на психичното от своя страна обуславя качествено нова структура на тая дейност, което дава възможност за по-съвършено приспособяване на живия организъм към външната обкръжаваща го среда. Развитието на човека с усложняването на обществената среда води до усложняване неговата дейност. Тя пък — до развитието на психичното. Това от своя страна непрекъснато увеличава значението на психичното в дейността на човека — на нейната вътрешна психична мотивация. Тая вътрешна обусловеност на дейността на човека все повече опосредствува външната детерминираност на неговото поведение. Тук възниква голям проблем в психологията на личността за мястото и ролята на психичната мотивация в поведението на хората като съществен момент, без който не може да бъде разбрано както тяхното поведение, така и значението на психичното като цялостно личностно образование. Това ни отвежда към психология на личността и ни разкрива обективния път на изследване психологията на личността.

Личностният подход на изследване се интересува не само от обек-

¹ Методологические и теоретические проблемы психологии. Платонов, К. К. Личностный подход как принцип психологии, стр. 190—217, изд. „Наука“ М., 1969 г.

² Методологические и теоретические проблемы психологии — Анциферова, П. И. Принципы связи сознание и деятельности и методология психологии, Изд. „Наука“, М. 1969 г. стр. 64.

тивните страни в дейността на хората (познавателни, волево-ефективни, обективни резултати), но и от личностната субективна страна, субективното преживяване от личността на своята дейност Това, както посочихме, намира израз главно в оценъчно-мотивационното отношение на личността към своята дейност. Тук влизат вътрешните подбуди на дейност, нейното мотивационно-психическо съдържание и главно нейното личностно и обществено значение, не само осъзнати, но и вътрешно преживени от личността под формата на оценка, чувство на удовлетвореност, на самоизява, самореализация, самоутвърждаване на своята родово човешка същност, преживяване на смисъла на своя живот, на своето единение с хората, обществото, на пълнотата на своя живот, чувството за щастие и пр.

Пред нас се разкрива целият вътрешен психичен живот на личността, който в класовото общество се разкъсва, подтиска, игнорира, свежда до отделни негови части, страни, функции, отделни свойства, заложби, до частичната личност.

В безкласовото общество, с премахването на частната собственост и разделянето на труда, човешката личност се разгръща като цялостна личност във всичката пълнота и богатство на нейния вътрешно субективен свят.

В развитото социалистическо общество общественото развитие и потребностите на производството, както знаем, изискват висок уровень на образование, култура, обществена съзнателност, вътрешна зрялост и пр. Психологията започва да се интересува от целия вътрешен субективен свят на личността.

При комунизма, а това се проявява още сега, при изграждането на развито социалистическо общество самото производство изиска развитието не на отделни страни, свойства, заложби, а на цялостната личност. Обект на изследване ще стават и такива субективни преживявания на личността, от които в антагонистическото общество не са се интересували. Например субективното преживяване от личността на своя труд като процес, неговите резултати, на смисъла на своя живот и т. н., изобщо всички качества на личността ще стават обект на изследване, защото те като вътрешни условия все повече ще оказват въздействие върху мотивацията на труда на хората от социалистическото общество, върху тяхната социална и трудова активност.

Платонов определя личностния подход към человека: „като към цялостна личност, като се отчита цялата нейна сложност, историята на нейното развитие и всички нейни индивидуални особености, с други думи — като се отчита цялата динамична функционална структура на дадена конкретна личност...“

В най-общо значение личностният подход като принцип на съветската психология се заключава в разбиране на личността като в едно свързани, съвкупността от вътрешни условия, които са структурата на нейните свойства и качества и чрез които се пречупват всички външни въздействия¹.

От определението, което дава Платонов, не става ясно кое е същественото за личностния подход, освен че личността трябва да се раз-

¹ Методологические и теоретические проблемы психологии. Платонов, К. К. Личностный подход как принцип психологии. Изд. „Наука“, № 19, стр. 198.

бира като нещо цяло и всички процеси, състояния и свойства да се разглеждат, като се отчита тяхната връзка с личността.

Според нас това определение е непълно. При изясняване същността на личностния подход трябва да се имат предвид следните обстоятелства:

Всички обществени отношения — производствени, икономически, идеологически и др., — за да предизвикат в тях участието на личността или по-точно доколкото личността участвува в тях като субект, трябва да преминат в психични отношения, т. е. да се усвоят, асимилират, преработят от личността в нейни вътрешни психични състояния — потребности, цели, стремежи, схващания, убеждения, мотиви, чувства и т. н. — да породят определени психични субективни преживявания. „Никак не може — пише Енгелс — да се избегне това обстоятелство, че всичко, което подбужда човека към дейност, е длъжно да премине през неговата глава; даже храненето и пиецето човек предприема след като настъпи усещане за глад и жажда. Въздействието на външния свят върху човека се трансформира в идейна сила“¹.

Това е изходното основно методологическо положение, а именно, че всички обективни обществени отношения, за да предизвикат дейност в личността, трябва да се преработят в психични, да минат през главата на отделната личност. Само така можем да преодолеем механизма, да разкрием правилно външната детерминация на поведението, дейността на личността, опосредствувана от вътрешния ѝ психичен живот.

Преминаването на обществените потребности, интереси в личностни е обективното основание на личностния подход. Дейността на хората е винаги и вътрешно психологически обусловена. Няма такава дейност у човека, която да не е и вътрешно обусловена, да не се извършва по един или други мотиви, да не е свързана с потребностите, интересите, целите, изобщо с цялата структура на психическия облик на личността. Външното въздействие предизвиква една или друга дейност на личността, като се пречупва през структурата на нейния психически живот, и обуславя мотивите на нейното поведение. За да се проникне във вътрешната структура и закономерности на човешкото поведение и дейност, налага се необходимостта от конкретен личностен анализ.

Трябва да разгранишим личностно-психологическия подход от социално-психологическия. Социалната психология също се интересува от психичните отношения, но на уровня на колектива, групата — като социално психологически климат. Но как тези отношения си пробиват път в отделната индивидуална личност и обуславят специфично индивидуалния характер на психичната структура на личността и нейните мотиви — от това социалната психология не се интересува. Тя се интересува от личността само дотолкова, доколкото тя е част от дадена общност и е носител на групово съзнание.

Социалната психология търси обективните групови фактори, които детерминират груповото съзнание, социално-психологическия климат, атмосфера в групата, изобщо социално-психологическите феномени

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, изд. БКП, т. 21, стр. 290.

в групата, колектива, класата, обществото. Тия фактори не могат да се сведат до простата механическа сума на индивидуалната психика на съставляващите я личности. Тук действуват други закономерности. Например социално-психологическият климат не може да бъде изведен само от индивидуалната психология на членовете на колектива. Той си има свои специфични закони, които не могат да бъдат изведени само от индивидуалното съзнание на членовете на групата.

Възниква още и такъв проблем. Личностният подход самостоятелен принцип ли е, който има отношение само към определени обекти и сфери в човешкия живот, или той трябва да се прилага във всички психологически науки, т. е. дали той е валиден само при изследване на психология на личността като самостоятелен метод и свой собствен обект на изследване, или той трябва да се прилага като личностен подход при всички психологически науки.

Личностният подход е свързан с личността, той изследва живата реална личност, следователно всяка наука, която изследва действителност, в която участвува и личността като субект, трябва да прилага и личностния подход на изследване. В този случай той е един аспект на изследване към основния метод на дадена психологическа наука.

Ще направим опит да дадем определение на личностния подход.

Личностният подход ни разкрива отражението на въздействието на обкръжаващата личността външна среда в нейните вътрешни преживявания, главно в структурата на нейния психичен живот и мотиви на поведение, опосредствуващи външната детерминираност на нейното поведение.

Личностният подход се интересува преди всичко от мотивационно-психологическото съдържание на обществената дейност на личността като субект в изграждането на обществените отношения.

Личностният подход изследва конкретно сложилите се отношения между личността и обкръжаващата я обществена среда, нейните потребности, интереси, стремежи, цели като отражение на обществените потребности, интереси, нейното индивидуално съзнание, като отражение на общественото съзнание.

Личностният подход се интересува от индивидуалното своеобразие на личността като отражение на нейните специфични индивидуални условия на живот, от нейните субективни преживявания, от пълнотата и красотата на нейния духовен живот, смисъла на нейния живот, лична съдба и щастие.

Но това не значи, че личностният подход не се интересува от обективните резултати от дейността на личността. Той се интересува от тях доколкото те действуват като коригиращ фактор и обективен критерий за адекватността на вътрешното психично съдържание по отношение на външната ситуация. Обективните резултати от дейността се съпоставят с мотивите, за да се разкрие онова, което по отношение на мотивите се явява „основно подкрепление“ и което утвърждава като целесъобразни един или други действия и постъпки на личността.

THE PERSONALITY APPROACH AS A PRINCIPLE FOR
A PSYCHOLOGICAL STUDY

A. Petkov

This article deals the necessity of a personality approach to investigation in psychology, its position in socialism, where the personality psychological qualities of people play an essential part in the development of society, where they find good conditions for their manifestation and development as well.

Further the importance of the personality's subjective-evaluating attitude towards its work and social activity, the motivated and psychic contents of this activity, the importance of the personal approach to the educational process etc. are treated.

A definition of the personality's approach is also given here.

ЛОГИЧНА НЕПОСЛЕДОВАТЕЛНОСТ ПРИ КОНСТРУИРАНЕТО НА
ВЪПРОСНИКА

Д. ГРОНЕВ

От социологическата и социално-психологическата изследователска практика станаха известни редица факти на „изкривяване“ достоверността на получаваната информация, върху основата на които бяха формулирани и някои изисквания към методиката и процедурата на социалните проучвания. Независимо че липсва стройна теория по въпроса, бяха направени до голяма степен сполучливи опити за решаването на отделни частни проблеми(1), свеждащи се до съвкупност от прийоми за отстраняване неблагоприятното действие на възникващите психологически механизми.

Една от сравнително добре разработените области в посочения смисъл е конструкцията на въпросника при анкетните допитвания. Без да се спираме върху цялото многообразие от проблеми и оригинални решения, утвърдили в практиката своята правилност и достатъчно добре анализирани другаде(2) бихме желали да вземем отношение по един твърде съществен, по наше мнение, момент от реализацията на познавателната изследователска схема в психологично оправдана структура на анкетната карта, а именно — обосноваването на принципа за съблюдаване на „логична непоследователност“ (отсъствие на смислова връзка между поставяните на респондента въпроси) и границите на неговото приложение.

В известната ни по въпроса литература съществува единомислие относно характера на взаимоотношението между програмата на социалното изследване и въпросника, който — по думите на Ст. Михайлов — е „нейна обективация... в пълни подробности“(3), при което „всеки отделен въпрос — както пише Р. Василев — трябва да се намира в съответна връзка с главния проблем, а всички въпроси, взети заедно, трябва да съставляват едно завършено и затворено целенасочено цяло“(4).

При по-нататъшното разработване обаче на разглеждания проблем, т. е. на способите за реализация на изследователския замисъл в анкет-

ната карта и най-вече при определянето на нейната структура се очертават три различни гледни точки, които в своя обобщен вид могат да бъдат сведени до отхвърляне или приемане (приемане до известна степен) на принципа за „логична непоследователност“.

На постановката, че респондентът ще отговори пълно и точно тогава, когато е запознат с целите и задачите на изследването, когато знае „какво се иска от него“, се базира и предложението анкетираният да бъде максимално улеснен посредством подчиняване структурата на въпросника на една ясна и логически обоснована за него последователност. Или както пише В. И. Добренков: „Серията от въпроси в рамките на една смислова тема трябва да се планира по такъв начин, че постепенно респондентът осмислено да преминава от най-общите и открити въпроси към все по-специфичните и конкретни; последователността на темите, засягани във въпросника, трябва да бъде планирана по такъв начин, че от целия въпросник у респондента да се създаде впечатление за осмисленост и цялостност; преходът от тема към тема трябва да бъде последователен и плавен. Никакви резки скокове и пролуки между различните смислови части на въпросника не трябва да съществуват. В прехода от една тема към друга трябва непременно да стоят няколко или съвършено неутрални въпроси, или такива, които ясно биха обозначили връзката между засегнатите теми“⁽⁵⁾.

Според второто, или нека го наречем компромисно, гледище „смисловите раздели често не съвпадат с логическите части на информацията, така, както тя е запланувана от програмата на изследването“⁽⁶⁾, но във всички случаи е валидно едно общо правило — „логиката на постановката на въпросите трябва да бъде понятна за анкетирания...“⁽⁷⁾. По същество, така илюстрираното междинно гледище се доближава до идеята за реализация на умерена логична последователност, прекъсвана единствено при получаването на информация посредствомкосвени или контролни въпроси, които за да изпълнят предназначението си, трябва да бъдат отдалечени по мястото си в анкетната карта от директно поставените. Следователно в случая се касае за известна модификация на първата основна идея, дължаща съществуванието си на толкова нарушението на принципа за съблудаване на логична последователност, колкото на неговото доуточняване и прецизиране.

Третото основно гледище предполага при реализирането на познавателния процес наличие на две нива, а именно:

— първо ниво: конкретизация на теоретичната схема в работен за изследователя инструментариум — т. е. система от въпроси с определена структура;

— второ ниво: разрушаване на системата до механичен сбор от елементи, но запазването ѝ в латентен вид.

Близки до така формулираната идея са схващанията на Р. Василев, изразени в констатацията, че съществува „особено сред методологически неподгответените и практически неопитни социолози, стремеж към „логично“ съставяще на въпросника, по подобие на съставянето, да речем, на една лекция или на един доклад (нещо като „беседите на Сократ“, в които всеки въпрос логически произтича от предшествуващия и всеки отговор не бива да е в противоречие с предшествуващия отговор). А в същност тъкмо от това „логично“ подреждане на въпросите във въп-

росника произтича сугестивността в отговорите на тематично сродни въпроси"(8). Както се вижда от така приведения цитат, казаното достатъчно добре илюстрира същността на идеята, но ограничава областта на проявленето ѝ, свеждайки я до тематично сродните въпроси. Още по-последователен в изискването за приложение на принципа „логична непоследователност“ е П. П. Маслов, според когото „въпросите трябва да се поставят рязко, без преходи от различни области“(9)... „не като разгърнато по програма повествуване, където въпросите са последователни (следващият произтича от предишния или го съпровожда, допълня, служи за преход и т. н.), а като сума от отговори, в много отношения разнохарактерни, връзката между които по програма може изкуствено да се разкъса... , за да не се стреми допитванията към тяхното логическо обвързване“(10) — или както вече бе посочено — системата от въпроси трябва да бъде сведена до механичен ебор от елементи при запазването ѝ в латентен вид.

Следователно третото основно виждане е подчинено в максимална степен на предположението, че достоверността на получаваната информация е функция от приложението на принципа за логична непоследователност, доколкото винаги може да се очаква отрицателен ефект (в разглеждания смисъл) от взаимното влияние на въпросите в анкетната карта.

Взимайки отношение по съществуващата дискусия, бихме желали, в качеството на изходна постановка, да посочим тривиалния факт, че информация за интересуващите ни социални факти и феномени получаваме от отделната личност, от което следва, че в анкетната карта основен изследователски обект е съвкупността от отношенията на тази личност, намиращи интегрален израз в понятието установка, която — както правилно отбелязва К. Обуховски, интерпретирайки определението на В. Ф. Грин (V. F. Green) е „фактор, обуславящ взаимната съотнесеност между отделните пунктове на една възможна анкета на отношения“(11) и явяващ се „единствена (к. м. — Д. Г) причина, поради която те корелират помежду си“(12).

От казаното следва безполезността на усилията, насочени към каквото и да е структуриране на въпросника, обхващащ съвкупността от форми за изява на установката, както и същността на тезиса, който ще се опитаме да обосновем в по-нататъшното изложение.

От многобройните аргументи в подкрепа на становището, че психологочно оправданата структура на анкетната карта е реализация на изискването за нарушаване смисловите релации между отделните въпроси или техните групировки, ще се спрем на някой по-съществени по наше мнение моменти, доказващи достатъчно убедително правомерността на това твърдение.

Както е известно, всеки поставян на респондента въпрос е локализиран точно върху континуум с екстремни точки: „неутрална, по отношение на дадения индивид информация“ и сфера на т. нар. „социален вакуум“. Почиващите върху тази основа класификации, независимо от срещаното многообразие, се свеждат следователно до реализациите на един и същ принцип, а именно, че по отношение на съдържателната си характеристика въпросите могат да бъдат обособени в относително самостоятелни блокове, намиращи се в общия случай на различни концептивни окръжности, чийто център е дадената личност. Казаното би мог-

ло да бъде илюстрирано например с предложената от А. Г. Здравомислов класификация, според когото съществуват „групи въпроси, общи почти за всички видове анкети: за социалното положение на допитвания или за неговия статус; за неговите ролеви позиции; за мотивите на неговите постъпки; за възможното му поведение във въображаема ситуация; за оценка на определени факти, събития, източници на информация; за степента на неговата информираност по някакъв проблем или група проблеми; за неговото вътрешно състояние — степен на удовлетвореността или неудовлетвореността му от своята дейност и т. н.“(13). Или, ако посоченият кръг от проблемни области бъде подложен на едно по-строго структуриране, бихме достигнали до ясната и категорично очертаваща се тенденция на все по-тясно ангажиране на анкетирания с отговорите му, взети в тяхната цялостност, извършваща се паралелно с нарастваща им трудност.

Както е известно, съществуват редица въпроси, които поради деформации от психологичен характер допускат множество от отговори, преценявани като равновероятностни от реципиента, — и нещо повече — естеството на информацията, доближаваща се и обхващаща областта на т. нар. „социален вакуум“ почти винаги е такова, че анкетираният е склонен да я крие дори от самия себе си, подчинявайки се съзнателно или не на определени компенсаторни механизми. Естествен извод от казаното е, че там, където липсва определеност или пък налице е изявено латентно противоречие, би следвало да се очаква възникването на стремеж за логично обвързване на отговорите, явяващ се същностна характеристика на всяка личност. Ясно е, че при посочените обстоятелства това интегрално свойство ще доведе до избирателно отношение към подлежащите на проучване факти и феномени и получаваната информация във всички случаи ще бъде повече или по-малко деформирана. И докато на анкетирания ще бъде значително по-трудно, ако не и невъзможно да построи своя собствена, логично обоснована схема при „разкъсване“ смисловата композиция ва въпросника, то става очевидно доколко той ще бъде улеснен да постигне това при последователно поднасяния и прецизно дозирана информация. В случая възниква аналогията с приложението на дидактическите принципи: „от простото към сложното“, „от близкото към далечното“ и т. н., което би следвало да бъде интерпретирано като „обучение на анкетирания в рамките на въпросника за построяването на върна във формално-логичен аспект информационна система“, но не и като опит за достигане дълбоката същност на изучавана част от социалната реалност.

Описаният психологически механизъм — или нека се изразим по-точно — наличието на една обща за по-голямата част от анкетираните лица фиксирана установка, водеща до неадекватно отражение на действителността и изразяваща се в готовност за реализация на определена, целесъобразна за индивида (в разглеждания смисъл) активност — при приложението на принципа за съблудаване на логична последователност се съпътствува в повечето случаи от възникваща моментна установка (актуално психично състояние), която по силата на свойството асимилация води до нейното усилване.

Въздействието на току-що въведеното понятие „моментна установка“ сънрху достоверността на получаваната от даден индивид информация е

по същество втори основен аргумент в подкрепа на идеята за смислова непоследователност при конструирането на въпросника.

Както е известно, основно изискване при провеждането на социалните проучвания е „спечелването“ на анкетираните за изпълняване целите на изследването — получаване на необходимата информация. Обикновено това се постига посредством предизвикване на интерес към съответния проблем, посочване на неговата значимост „за нуждите на науката и практиката“ и т. н. Трябва да отбележим, че добре подготвеното проучване, като правило, постига тази си задача (за което се съди по неизначителния брой на неотговорилите), но не толкова благодарение на изследователските усилия, колкото в следствие от съществуващия у всяка личност стремеж за „самореализация“⁽¹⁴⁾, „да покаже себе си на другите“⁽¹⁵⁾, „да изрази своите възгledи, ценности и вътрешната си природа“⁽¹⁶⁾. И в този смисъл ролята на изследователя би следвало да бъде ограничена до активизиране на посочената потребност и нищо повече. В противен случай — както това ще бъде показано по-долу — възникващата при срещата на потребност с удовлетворяваща я ситуация моментна установка би довела до едно твърде силно и при това незабележимо за анкетирания отклонение при интерпретацията му на изучавания факт или феномен.

Показателен пример в това отношение е използването на създадения положителен психологичен образ (image) на институцията, от чието име се провежда изследването и с която анкетираният влиза в контакт чрез въпросника. Чрез апелация към чувството за сътрудничество се постига ефект на съучастие, на идентификация, т. е. анкетираните, отъждествявайки себе си с институцията, отговарят така, както смятат, че се иска от тях, „разрешават“ проблема от нейни позиции.

Или ако трябва да се обобщи — от „съчетаването“ на така описаната моментна установка с принципа за логична последователност, изискващ „създаването на впечатление за осмисленост и цялостност“⁽¹⁷⁾, би следвало да очакваме „изкривяване“ на информацията, дължащо се на „откриване“ търсения изследователски замисъл. И няма нищо чудно в това, че резултатите от повечето проучвания, провеждани от неспециалисти по описания начин, потвърждават в значителна степен заложените работни хипотези. И нека допълним — създадената моментна установка след попълването на въпросника изчезва, оставайки след себе си недействителни резултати и действително съществуващи, но неразкрити връзки и отношения.

Трети основен аргумент в подкрепа на защитавания от нас тезис е многогодишната изследователска практика в областта на експерименталната психология, която едва ли имаме основание да пренебрегнем и чийто трансфер тук би бил в значителна степен полезен.

Както това се знае от всеки, който е работил върху многобройните аспекти на различните личностни характеристики, основно изискване при повечето опити е непознаване действителните цели на експеримента и логиката на протичането му, което не е нищо друго освен едно твърде широко приложение на принципа за отсъствие на смислова последователност.

И на края, четвърти по ред довод в подкрепа на принципа „логична непоследователност“ получаваме от детайлното и прецизно разработ-

ване на правилата за конструиране на въпросника, целящи получаването на достоверна информация чрез последователно отстраняване действието на описаните психологически закономерности. Оказва се, че доведена докрай, тази процедура отрича в последна сметка себе си, доколкото не е в състояние да преодолее реално възникващите противоречия. Или както се отбележва и в издадения от Централния институт за изследване на младежта в Германската демократична република сборник — „Построяването на анкетния лист трябва да удовлетвори много изисквания. Случва се така, че в практическата работа с него много от тях си противоречат едно с друго“ (18).

И в заключение, обобщавайки изложеното дотук, бихме желали да отбележим, че всяка от трите основни идеи представлява решение на проблема, което в различните случаи би могло да притежава и различна ефективност. Не са лишени от основание структури, в чиято основа стои една от тях, както и такива, при които е налице реализация на тяхното взаимодействие, в смисъл на отделни, собствени области на проявление. И все пак третата основна идея — съблюдаването на логична непосредственост — безспорно превъзхожда останалите две, доколкото отговаря, по наше мнение, на всички необходими за определянето ѝ като оптимален вариант изисквания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шляпентох, В. З. — Проблемы достоверности статистической информации в социологических исследованиях, Статистика, М., 1973.
2. Маслов, П. П. — Социология и статистика, Статистика, М., 1976; Здравомислов, А. Г. — Методология и процедура социологических исследований, Мысль, М., 1969; Ядов, В. А. — Социологическое исследование (методология, программа, методы), Наука, М., 1972; Лекции по методике конкретных социальных исследований, под ред. Г. М. Андреевой, МГУ, 1972; Михайлов, Ст. — Емпирическое социологическое исследование, Партиздат, С., 1973; Слепенков, И. М. — Методологические принципы социологического исследования, МГУ, 1974 и др.
3. Михайлов, Ст. — Емпирическое социологическое исследование, с. 974.
4. Василев, Р. — Некоторые аспекты на въпросника като основен инструмент в познавателния процес на социологическое исследование, Социологические проблемы, 1969, кн. 2, с. 41.
5. Лекции по методике конкретных социальных исследований, с. 109-6.
6. Ядов, В. А. — Социологическое исследование, с. 157.
7. Ядов, В. А. — Социологический въпросник, Изд. Гк на БКП, С., 1973, с. 94.
8. Маслов, П. П. — Статистика в социологии, Статистика, М., 1971, с. 209.
9. Пак там.
10. Пак там.
11. Обуховский, К. — Психология влечений человека, Прогресс, М., 1971, с. 49.
12. Green B. F., Attitude Measurement, in: Lindzey G. (ed.), Handbook of Social Psychology, Vol. I, Cambridge Mass., 1954. — по К. Обуховский, Психология влечений человека, стр. 49.
13. Здравомислов, А. Г. — Методология и процедура социологических исследований, с. 114-14.
14. Надирашвили, Ш. — Понятие установки в общей и социальной психологии, Мецниереба, Тбилиси, 1974, с. 112.
15. Пак там.
16. Узнадзе, Д. — Формы человеческого поведения, ТГУ, т. VII, 1940. цит. по Ш. Надирашвили, Понятие установки в общей и социальной психологии, с. 96.
17. Добриников, В. И. — В сб. Лекции по методике конкретных социальных исследований с. 109.
18. Процесс социального исследования (Вопросы методологии, методики и организации марксистко — ленинских социальных исследований), перевод с немешкого, под. ред. Ю. Е. Волкова, Прогресс, М., 1975, с. 285.

„LOGICAL INCONSEQUENCE“ IN DRAWING INQUIRY FORMS

D. Gronev

The requirements in realization of the so called „Logical inconsequence“ in drawing inquiry forms are usually disregarded when applying the inquiry method in empiric researches of social reality, since it is assumed that the reliability of results is a function of structural units' arrangement classified in separate sense blocks, as it is to be the rule.

The author considers this judgement incorrect as it does not recognize the effect of emerging momentary sets that are leading towards „distortion“ of the information that is gathered. It should not be omitted that the attitude of the individual which is the aim of the research, represents the only cause through which the separate items of a possible inquiry of attitudes interrelate among themselves (the interrelationship among items define attitude) as it is established by B. F. Green (1954), therefore their sense arrangement in the inquiry form is unnecessary.

НЯКОИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ЩАСТИЕТО

ИВ. СЛАНИКОВ

Щастието е една от важните резултативни, синтетични характеристики на психическия живот на човека. От една страна, то е свързано с определени индивидуално-психологически мотивационни механизми. От друга страна, като специфично, присъщо само на човека съзнателно самоутвърждаване, щастието е възможно само като отражение на определени обществени условия и свързаните с тях изисквания към човека. Съгласуването между лично-психологическата мотивация и нравствено-социалната утвърденост на човека се преживява като висша степен на човешка удовлетвореност, като щастие. С други думи, щастието не е изходен момент, а резултативна, синтетична характеристика на психическия живот на развиващите се личности в руслото на специфични социални ориентации.

Класово антагонистичното общество затруднява във висша степен социалното и личностното утвърждаване на човека, т. е. неговото най-дълбоко човешко щастие. Това е особено характерно за съвременния капитализъм. В развитите капиталистически страни, на фона на сравнително високо жизнено равнище, духовната опустошеност, духовното отчуждение и неудовлетвореност изпъкват още по-силно.

Социалистическият начин на живот, тъкмо обратното, чрез новите форми на човешки взаимоотношения, чрез новия социално-психологически климат създава най-благоприятни условия за съгласуване между интимната психическа нагласа и социалната утвърденост на личността, а оттук и за личното щастие. Строителството на развитото социалистическо общество у нас мобилизира социалната активност на тружениците както върху основата на все по-пълното задоволяване на техните материални

и духовни потребности, така и във връзка с все по-яркото открояване утвърждаване на комунистическия обществен идеал. Съвременната наша социална практика създава все по-благоприятни условия за личното утвърждаване, за личното щастие на нашия труженик, който се развива по линията на неразрывно свързаните процеси на социализация и индивидуализация.

В настоящата статия си поставихме за цел да охарактеризираме само някои специфични психологически аспекти на щастието, които имат пряко отношение и към утвърждаването на новия, социалистически начин на живот.

ЦЕЛ И СРЕДСТВА ПРИ ЩАСТИЕТО (ЩАСТИЕТО И ЧУВСТВОТО ЗА МЯРКА)

Като сумарно психическо удовлетворение щастието има отношение към разнообразните материални и духовни потребности на човека. Обаче осъзнаването на потребностите, което има връзка с етическия и психологическия самоанализ, не винаги е адекватно. Оттук и погрешно избиращите средства за осъществяване на щастието. Разбира се, умението или неумението на един човек да се ориентира правилно в съотношението „цел-средства“ не е независимо от обективните обществени условия, в които протича неговото поведение, но това умение или неумение е преди всичко израз на индивидуалните психически качества, изразяващи се в способността на психическия живот към съгласуваност и организированост.¹ „И при социализма — пишат авторите на колективния труд „Начело-техническата революция и социализмът“ — затвърдените ритъм и форми на живота надживяват породилите ги обществени и технически причини, което често довежда до излишно изразходване на средства и време, до неизползване талантите на човека и до пропиляване възможностите и способностите на хората на дребно“ (1).

Краен израз на нравствено-психическата дисхармония в отношението „цел-средства“ е тяхното сливане, уединяване. В този случай щастието като резултативна, синтетична психическа характеристика се уподобява с отделни частни моменти на човешката дейност, имащи повече характер на средства.

„Никое удоволствие не е зло само по себе си — пише Епикур, — но средствата, доставящи ни известни удоволствия, донасят беспокойства, многократно превишаващи удоволствията“ (2). Плутарх ни е оставил описание на следния интересен разговор между Кинеад и епирския цар Пир. Кинеад попитал царя с каква цел предприема военен поход.

— За да за завоювам Италия — отговорил Пир.

— А после?

— Ще завоювам Галия и Испания.

— А после?

— После всички бстанали земи и тогава ще почивам и ще живея за пълното си удоволствие.

Кинеад му направил забележката, че нищо не му пречи да живее за свое удоволствие още от този момент, избягвайки по този начин и

¹ В светлината на учението за типа на характера и фиксираната установка този психологически въпрос е разгледан от съветския учен В. Г. Норакидзе — Типы характера и фиксированная установка, Тбилиси, 1966.

случайностите, стоящи по пътя към целта му (3). Докато Епикур обръща внимание върху това, че понякога се използват средства, несъответстващи напълно на целта, Плутарх подчертава прилагането на средства, които забавят постигането ѝ, дори го правя проблематично.

Прекаленото концентриране на съзнанието върху средствата за постигането на дадена цел понякога води до такова разпиляване на нервна енергия, което не може да се оправдае и компенсира от ценностите, които ни донася реализираната цел. По своему народът е изразил този принцип в пословицата: „Къси сметки — дълъг живот, дълги сметки — къс живот.“

Частнособственическото общество внася съществени своеобразия в структурата и нагласата на човешката психика. Поставяйки задоволяването на всички основни човешки потребности в зависимост от частното притежаване на определени материални ценности, условията на живот в това общество стават причина да се развие у индивидите своеобразна (фалшивата) потребност от частното владеене на колкото е възможно повече материални блага, което в много случаи се превръща в самоцел. При такова превръщане на средствата в самоцел не действителното оползотворяване на благата съгласно с присъщите им свойства и според действителните, разумни потребности на человека, а самото им владеене определя психическата нагласа и произтичащото от нея поведение. Шотландският поет Роберт Бърнс така предава тази нагласа на психиката: „Нашият лорд показва на всички прекрасните си владения: така евнухът знае своя хarem, без да познава наслаждението“ (4).

Разглежданите явления се проявяват най-силно във връзка с възникването и утвърждаването на парите като всеобщ еквивалент на стойността. Доколкото парите господствуват най-пълно в капиталистическата икономика, именно при капитализма характеризираното извръщаване на човешката психика се проявява най-масово и уродливо. Най-уродливата проява на това отношение към парите и материалните ценности въобще е скъперничеството.

Друга характерна психическа дисхармония се отнася до връзката между отделните звена на интелектуалната дейност и между самата тази дейност и практическото поведение. Тази дисхармония произтича от самия характер на мисленето като опосредствувано познание.

Преходът от мисъл към мисъл и от мисъл към действие е сложен процес. Психологически тази сложност се проявява в това, че самите преходи трябва да са обосновани от някаква мисъл. Най-малко и най-некачествено мисли онзи, който мисли много тогава, когато трябва да се действува. Практиката трябва да навлезе в познанието като „определител на връзката на предмета с това, което е нужно на человека“ (5). Тя определя какъв да бъде предметът на мисленето във всеки даден момент.

Подчиненото на етическите норми мислене не следва сляпо логиката на определен род разсъждения, а избира активно своя предмет в зависимост от нравствената ситуация, в зависимост от потребностите на поведението. Превръщането на мисленето в самоцел внася дисхармония в психическия живот. Само мисленето, подчинено на нравствените и практическите потребности на живота, носи удовлетворение. Мисленето трябва да подчинява на себе си всички чувства, но то може

да бъде оръдие на щастието само ако е ръководено от нравственото чувство.

Най-ясно тези принципи са изразени от Л. Н. Толстой в съчинението му „За живота“. „Да си представим — пише Толстой — човек, чието единствено средство за живот би била една мелница... Този човек твърдо знае как трябва да се грижи за мелницата, за да мели тя добре.

... Но случило се на този човек да се замисли върху устройството на мелницата, да чуе някакви неясни слухове за механиката и той започнал да наблюдава кое от какво се върти. Като считал, че главният източник на движението на мелницата е движението на водата, той вместо както по-рано да сравнява качеството на излизашото брашно, да снема и да издига камъните, да ги кове, да натяга и да отслабва ремъка, започнал да изучава реката. И мелницата му съвсем се разстроила. Започнали да говорят на мелничаря, че той върши не това, което трябва. Но на всички възражения такъв мелничар ще отговаря: никаква мелница не мели без силата на водата; следователно, за да се познава мелница, трябва да се познават законите на движението на водата.

... Логически мелничарят е неопровергим в своето разсъждение. Единственото средство да бъде изведен от своето заблуждение се състои в това да му се покаже, че във всяко разсъждение не е важно толкова самото разсъждение, колкото заеманото от разсъждението място, т. е. за да се мисли плодотворно, необходимо е да се знае за какво по-рано да се мисли и за какво после; да му се покаже, че разумната дейност се отличава от неразумната само по това, че разумната дейност разпределя своите разсъждения по реда на тяхната важност: кое разсъждение трябва да бъде 1-во, 2-ро, 3-то и т. н. А неразумната дейност се състои в разсъждения без този ред. Нужно е да му се покаже и това, че определянето на този ред не е случайно, а заваси от онази цел, заради която се правят разсъжденията“ (6).

Друга разновидност на психическата дисхармония е прекомерната склонност към самоанализа, самоосъждане, съжаление и разкаяние. Тази склонност влияе отрицателно върху практическото изпълнение на дълга и върху личното щастие, замествайки активното отношение към живота е пасивно самовгълбяване. Прекомерното разкаяние един автор сравнява с кучето, което пазейки овцете да не се разпръснат, ги изпохапало жестоко. „Хората губят твърде много време — четем у друг автор — за тъга и по онова, което биха имали, ако не бяха изгубили това време.“

Израз на психическата дисхармония е и противопоставянето между интелектуално-познавателната и волевата страна на съзнанието. Тук се включва както склонността към импултивно поведение, така и едностррано ориентираната воля (упорство или както често народът я нарича: инат). Зле разбраното чувство за престиж, като превръща една или друга модификация на нашата воля, едно или друго желание в самоцел, несъобразена с промяната в обстановката и с интелектуалния ръст на човека, стеснява неговия кръгозор, ограничава възможностите за пълноценно изява на неговата личност. От този род е всеки злокачествен фанатизъм в поддържането на идеи и лозунги, несъобразени с промените в обстановката, а понякога дори и с онова ново, което човекът като че ли е разбрал, но не иска сам на-

себе си да признае. Характерен е примерът с богослова, който, не искае да се откаже от старото разбиране за небесните тела, предпочел да се усъмни в надеждността на току-що открития телескоп, който разколебавал това разбиране, отколкото в привичните за него доктрини.

„Хората, прокълнати с дара на буквалното схващане — пише Р. Тагор, — са нещастници, които забравят самото риболовство, защото са винаги заети с мрежите си“ (7). Мрежите — това са застинайлият категории, които докато са във вид на мрежи, разширяват и допълват мисленето, превръщат в самоцел, вместо да ги използват за непрекъснато разширяващо се творческо опознаване на действителността, опознаване, в което и самите категории и принципи се развиват, уточняват и обогатяват. Докато са във вид на мрежи, докато са във вид на категориите, докато са във вид на принципите, т.е. във вид на дадените от тях идеи, те са във вид на мрежи, са във вид на мрежи, са във вид на мрежи.

В някои случаи на нравствено-психическа деформация се подлага и такава съществена за человека дейност, каквато е трудът. Тук не става дума за труда по външна принуда, а за труд, който се упражнява с желание, но желание, което не е насочено към самия труд, а към неговите резултати, и то резултати, отлагани в неопределено бъдеще. Срещат се даже и такива примери, когато усилията, които един човек полага, за да си осигури професия, от която би могъл да живее с по-малко труд, се оказват по-големи от тези, които му биха били необходими, за да живее от професията, която най-добре подхожда на способностите и заслугите му.

СУБОРДИНАЦИЯ НА ЦЕЛИТЕ И ПОСТЪПКИТЕ

„За да бъде човек щастлив — пише Холбах, — неговите удоволствия трябва да бъдат разнообразни и заедно с това да притежават цялостност и взаимосвързаност“ (8). „Дори най-незначителният, ако е цялостна личност, може да бъде щастлив и съвършен по свой начин“ — казва Гьоте (9).

Единството на целите е важно психологическо условие за щастието. Но то предполага тяхната субординация. Това означава човек да се подсочва към която и да е конкретна, ограничена цел не заради самата нея, а заради мястото ѝ в общата система на цели. Когато в поведението си човек се ръководи не само от конкретния непосредствен резултат на своите постъпки, но преди всичко от тяхното влияние върху цялостното му развитие и жизнен път, съзнава това влияние, тогава той и да сгреши, ще съжалява само за конкретната форма на своето поведение, но никога не и за общата насока на живота си. Не бива да се забравя, че истински мъчително е съжалението само за онези постъпки, които биха могли да бъдат избягнати или, обратно, извършени с нищожни усилия от наша страна, а не за тези, които се дължат просто на ограничеността на нашите човешки сили.

Психическата хармония на целите ликвидира по същество съжалението като тягостно психическо състояние, дължащо се на съзнанието, че не сме оползотворили достатъчно психическите си сили. Например студентът, който поради това, че не чувствува достатъчно сили, отлага един от изпитите си за следващата сесия, не съжалива за това,

което е направил. Но онзи, който е отложил изпитите си поради неумение да остане верен на основната насока на своето личностно развитие, ръководейки се от моментни увлечения, несъмнено ще съжалява, защото увлеченията не оставят траен плод в душевността, а само са забавили истинското му развитие. По същия начин ще съжалява и онзи, който в стремежа си по-бързо да завърши с изпитите си, се преумори. Колкото и парадоксално да звучи, и той би страдал именно от увлечение. Защото истина е увлечение всяко жертвуване на основните интереси на личността и на нейното развитие в полза на отделна крайна, частна цел.

„Всяка цел може да служи (по принцип) като мерило за правилното съчетание на всички други цели — изтъква Н. Г. Деболски. — Човекът, който би бил в състояние точно да определи каква мяра на удоволствията на вкуса е безвредна за здравото състояние на неговото храносмилането, и обратно — каква степен на здравата дейност на храносмилането е нужна, за да осигури трайно ползване на приятни вкусови усещания, би могъл да се ръководи еднакво успешно от всяка от тези цели: правило е да се каже, че те за него биха съвпадали в общата цел — хармоничното съединяване на удоволствието и здравето“ (10).

Изложената психологическа интерпретация на щастието помага да се разбере по-добре неговата същност като резултативна, обобщаваща характеристика на съзнанието, като висш синтез на всички ценности. Тази интерпретация съвпада с понятието за иманентното, органично развитие на човешката личност, минусите на което засягат само периферията, докато центърът, ядрото подлежи на непрекъснато уплътняване. От етическа, а следователно и от евдемонистическа гледна точка животът има смисъл само когато разнообразието на преживяванията се сведе в единство. От друга страна, за единство има смисъл да се говори само когато е разгърнато цялото богатство на човешките същностни сили, на потребностите и интересите на личността.

Непоколебимото вътрешно духовно ядро на личността е гаранция против увлеченията по външното, повърхностното, несъщественото. Човек, който си е изградил такова ядро, би заявил заедно с Монтен, че към външните неща трябва да се привързваме здраво, но не и да се прилепваме толкова, че при тяхното отделяне да се откъсне парче месо от самите нас (11).

ДА БЪДЕМ ДЕЙСТВИТЕЛНО ЩАСТЛИВИ

Обществената природа на човека, зависимостите, които съществуват между него и другите хора, правят мнението на другите за нас важен фактор на собствената ни самооценка, на собственото ни самочувствие. Това е факт, който изразява един от аспектите на обществената ни същност.

Но както много други качества на човека, така и това при определени условия подлежи на извращаване. Това извращаване специално във връзка с щастието се проявява като замяна на стремежа да бъдеш щастлив със стремежа да се показваш за такъв пред другите. Това е своеобразна деформация на психическия живот,

¹ „Човекът става човек — казва Н. Островски, — ако е съсредоточен около някаква истиинска идея. Тогава той живее не по части..., а цялостно.“

при която на вътрешното самоудовлетворение се противопоставя интересът към мнението на другите. Поточно: последният се абсолютизира, превръща се в самоцел. И тъй като пред другите човек не може да покаже непосредствено най-съкровеното, дълбоко съдържание на своето щастие — нравственото и психологическо удовлетворение — вместо тях той се задоволява със сурогати — определени външни атрибути на благополучието, различни за различните общества, класи и професии. Богатство, власт, слава — ето някои от най-разпространените сурогати от този род. Това престъпление спрямо себе си, наричано обикновено суета, е не само самоизлъгане, както го нарича Елии Пелин, то е нещо повече — самоограбване. Самоограбване, защото най-добрата част на нашата душевност се жертвува за другите (и то в лошия смисъл: не за да ги зарадваме, а за да предизвикаме завист). „Ако тщеславието е направило някого щастлив, то навярно този някой е бил глупак“ — пише Русо, като подчертава ролята на правилния психологически самоанализ.

Тщеславието, поставяйки над всичко външните атрибути на щастие (по-скоро на благополучието, — а тези две понятия психологически съвсем не изразяват едно и също), е главна психологическа причина за съществуващото у някои кръгове робско модничене, подражание. Някои млади хора в тази насока стигат дори дотам, че без да се замислят над нравствено-идейната и политическа същност на това, което вършат, носят кръстчета на гърдите си „за мода“. Осмивайки модниченето като своеобразна психическа епидемия, Станислав Йежи Лец се провиква: „Хора, живейте, докато не е излязла мода да се прави нещо друго!“

Литературата е запечатала образите на различни типове жертви на тщеславието — хора, поставящи над всичко спазването на определени етикети,¹ стандарти. При капитализма духовната нивелация и тщеславието придобиват специфични форми, изменя се еталонът, но психологическата им същност остава неизменна. „Да се равняваш по Джоновците“ е своеобразният категорически императив на средния американец, породен от веществите: вие не трябва да изоставяте от съседа; каквото е купил той, трябва да имате и вие, иначе ще излезете извън седлото“, извън „порядъка“, ще изгубите авторитет (12).

Докато тщеславието и суетата в тяхната обща форма имат сравнително скромни изисквания — просто да не се изостава от един определен обществен стандарт, славолюбието развива тази нагласа до крайност, издигайки като еталон на щастието нашето превъзходство над другите. Славолюбието е индивидуалистически, а понякога и пародиен вариант на тщеславието. В действителност, истинска слава придобива онзи, който не се стреми пряко към нея. Още Епикур е бил наясно, че „похвалата от страна на другите трябва да следва сама по себе си, а ние трябва да се занимаваме със собственото си лечение“.

Властолюбието е друга извратена проява на обществената същност на човека, на отношенията на индивида с обществото. При подобна психическа нагласа в стремежа си да властвува над всички човек изгубва властта над себе си; в стремежа си да се разпо-

¹ За тщеславието у аристокрацията, вж. Монтескьо, Персийски писма, С., 1975, с. 194—195, 216.

режда със съдбата на всички остава без възможности и време да се разпорежда със своята собствена съдба. Това е „щастието“ на „насителната гордост“, както се изразява М. Лермонтов (13).

Няма съмнение, че чрез щастието си всеки от нас изживява гордостта си да бъде човек. Това обаче е гордостта на человека — борец и съзидател, поставил се в служба на най-висшите обществени идеали, а не на фалшивата гордост на суетата, славолюбието и властолюбието.

* * *

Едностраничното, уродливо развитие на личността при капитализма формира извратени представи за щастието, в основата на които лежат потребителското отношение към живота, вещоманията, отвращението към труда, конформизъмът, тълеславието с различните му варианти.

За пръв път социализъмът създаде в масов мащаб условията за такова многостранно и хармонично развитие на личността, при която тя разгръща своите най-добри качества. Материалното благосъстояние при социализма не е самоцел, а предпоставка за това творческо самоутвърждаване на человека, чийто резултат е висшето удовлетворение от живота, истинското щастие. „За нас, комунистите, пише др. Т. Живков, щастие то да живеем е в щастието да служим на народа, да преодоляваме трудностите, с всяка измината година, с всеки изминат ден да приближаваме времето, когато нашият народ ще прекрачи от царството на необходимостта в царството на свободата, в царството на комунизма“ (14).

ЛИТЕРАТУРА

1. Научно-техническая революция и социализм, М., 1973, с. 203.
2. Лукреций — О природе вещей, т. 2, 1947, с. 603.
3. Плутарх, Сравнительные жизнеописания, т. 2, 1963, с. 48.
4. Бернс Р. — Избранное в переводах С. Маршака, кн. 2, 1963, с. 149.
5. Ленин, В. И.—Соч., IV изд., т. 26, с. 134—135.
6. Толстой, Л. Н.—Съч., т. 13, Игнатово издание, с. 363—364.
7. Тагор, Р.—Садхана, С., 1926, с. 106.
8. Гольбах, — Избр. произведения, т. 2, 1963, с. 16.
9. Цит. по М. Арнаудов, Гьоте. Човек. Поэт. Миссител, С., 1967, с. 204.
10. Дебольский, Н. Г. — О высшем благе, СПб., 1886, с. 104.
11. Монтень, М. — Опыты, кн. 1, М., 1960, с. 304.
12. Кряжев, П. — Общество и личность, М., 1961, с. 48.
13. Лермонтов М. Ю. — Избр. произведения, М., 1962, с. 377.
14. Живков, Т. — Отчетен доклад на ЦК на БКП пред Десетия конгрес на партията, Партиздат, 1971, с. 220.

SOME PSYCHOLOGIC ASPECTS OF HAPPINESS

I. Slanikov

The aspiration after happiness, it being one of the features of human psyche depends in its realization not only on the social environment but on the psychic integrity of the personality, as well. In this connection in this paper some typical aspects of psychic disharmony are treated, which hinder the realization of full happiness for instance: disharmony between aims and means, between aims and behaviour, vanity ambition and love of power as forms of psychic deformation when aspiration after happiness is replaced by the sole anxiety to look happy, and the endeavour to be the master of one's own fate is replaced by the endeavour to be the master of other people's fates. Real happiness lies in the organic harmony between personal recognition and social devotedness, this harmony being an important factor which finds a mass and adequate realization under socialist conditions for the first time.

ПСИХОЛОГИЯ НА ТРУДА

ЗАДАЧИТЕ НА ПСИХОЛОГИЯТА НА ТРУДА В СВЕТЛИНАТА НА РЕШЕНИЯТА НА XI КОНГРЕС НА БКП

Пр. ТРИФОНОВ

В основните насоки на XI конгрес на БКП за обществено-икономическото развитие на НРБ през седмата петилетка се посочва, че главното направление в развитието на отраслите на материалното производство да бъде пълното мобилизиране и използване на всички фактори за бърз растеж, за непрекъснато повишаване на ефективността на производството и осигуряване на високачествена продукция. Психологията на труда е не само един от тези фактори, жито може пълноценно да съдействува за повишаване ефективността на труда, но и конкретно с теоретико-приложни постановки и практически мероприятия се включва в реализирането на тази основна задача, поставена на XI конгрес на БКП.

Повишаването на ефективността на производството и осигуряването на високачествена продукция изискват преди всичко и на първо място висококвалифицирани и всестранно развити личности, които с чувство на отговорност, социалистическа съзнателност и трудова активност да влагат своите усилия, познание и възможности в труда. Затова в доклада на др. Тодор Живков пред XI конгрес на БКП се определя специално място на човека и неговото развитие като главна производителна сила. Развитието и използването на трудовите ресурси като един от факторите за ефективно производство и висококачествена продукция предполага и изисква активното включване на психологията на труда в изясняването и практическото решаване на редица научно-приложни и практически задачи. Една от тези задачи е формирането и развитието на способностите и талантите на българската нация.

Победата на социалистическата революция в България измени коренно условията на развитието на способностите и талантите. Прехвърлянето на класовото неравенство и експлоатация на човек от човека, разцветът на нашата социалистическа икономика, размахът на социалистическата културна революция и непрестанното усъвършенствуване на социалистическата демократия създадоха най-благоприятна обществена обстановка за свободното проявление на нашия национален гений. През изминалите 30 години на социалистическото строителство българската нация под ръководството на Комунистическата партия постига големи успехи във всички области на живота, благодарение на което България извоюва международно признание и авторитет.

Изграждането на развито социалистическо общество у нас още по-настоятелно изисква да се създадат най-благоприятни условия за развитие на способностите като предпоставка за израстване на талантливи творци във всички области на живота. Необходимостта от създаването на материални и духовни блага за обществото налага досе-

гашните форми и начини на подготовката на трудещите се да се преразгледат, обновят и усъвършенствуват така, че на основата на знанията и пошироката образованост и култура да се потърсят и използват такива форми и начини на обучение, предаване, усвояване и популяризиране на членния опит, които да допринесат за развитие на способностите за по-ефективна, производителна и творческа дейност и за разгръщане на таланти в областта на културата, техниката, производството, без което не могат да бъдат достигнати и надминати върховете на научно-техническата мисъл, култура и ефективност на труда на съвременността.

Досегашният превес, който с основание се даваше на значията по издигане на културното и образователното мяво на трудещите се изигра изключително голяма роля в научно-техническия прогрес на страната. Развитото социалистическо общество обаче изисква да се разгръне такава дейност, която ще позволи, наред със знанията, да се развиват способности и да се възпитават таланти, за да се създне великата мисъл на Маркс, а именно, че няма по-ценен капитал за една нация от развитите нейни способности.

Стратегическата значимост в развитието на способностите ѝ разгръщането на талантите и необходимостта от тяхната обществена реализация в лицето на членния опит за нашето общество се определя от:

- дълбоките изменения в характера на труда и неговата повсеместна интелектуализация; това изисква културни, способни и талантливи творци и налага планомерно и съзнателно реализиране на техните творчески възможности;

- развитието на науките за човека (психология, физиология, педагогика, социология) и обективно развиващите се процеси на акселерация; това позволява да се откриват своевременно, да се насочват организирано и да се подпомага реализацията в обществената практика на способните и талантливи хора;

- общото повишаване на интелектуалното равнище на обществото;

- нарастващата роля на крупните изследователски, научно-технически и художествено-творчески колективи;

- научно-техническата революция като процес на изява на интелектуалните възможности на човека и постоянно растящ потребител на човешката творческа мисъл;

- интелектът на човека и особено реализацията на творческите възможности на способните и талантливи хора са неизчерпаем източник за всестранна интензификация на материално-техническата и духовната сфера на обществото за ускоряване на нашето обществено развитие.

- един от най-важните аспекти на борбата между двете световни системи на нашата съвременност за „умовете и сърцата на хората“ е борбата за ума и реализацията на таланта.

Общественият характер на средствата за производство, необходимостта от рязко повишаване на обществената производителност на труда изискват хора не само с високо образование, но и личности, за които трудът се е превърнал във вътрешна потребност и цел в професионалното израстване, които с високо съзнание, отговорност и дълг

с. чувство на професионална гордост да изявяват трудовата си активност.

Като се има предвид, че трудовите ресурси, работната сила, хората със своя труд създават и оръдията, и предметите на труда, те са в центъра на борбата за повишаване производителността на труда, рязко изпъква необходимостта от издигане на по-висок етап на членния опит при решаването на въпроси като борбата за висока производителност на труда, професионалното ориентиране и подбор на кадрите, социалното планиране на трудовите колективи, формиране на обществено значими мотиви у трудещите се, активизиране на потенциалните им възможности и формиране на професионални способности и редица други въпроси.

В доклада на др. Тодор Живков пред XI конгрес на БКП се посочва, че „... седмата петилетка ще бъде петилетка на висока ефективност и на високо качество“. Ефективността на производството и качеството на продукцията предполагат и изискват висококвалифицирани кадри — сфера, в която психологията на труда, чрез проучване на необходимите умения, знания и навици за упражняване на професии, може пълноценно да съдействува за реализирането на тази национална задача. Качеството на продукцията изисква висококвалифицирани кадри, чиято подготовка може да се осъществява както в професионално-техническите училища и професионално-учебните центрове, така и чрез усвояването и популяризирането на членния опит.

В тази връзка могат да се формулират следните основни съображения за издигане работата с членните, героите и лауреатите на Димитровска награда и за създаване на система за усвояване и популяризиране на опита им.

1. Необходимостта от висока обществена производителност на труда. Основанията за използването на членния опит в изпълнението на тази национална задача се крият в следните предпоставки и неизползвани резерви:

а) Повишаването на обществената производителност на труда като форма на реализация на наличните и потенциалните способности у работната сила и като ефективност на живия труд изисква във висока степен развити личности, които умело да сътворяват и управляват техниката. Непрекъснатото повишаване производителността на труда изисква да се усъвършенствуват и развиват способностите у трудовите хора.

б) Всестранното и професионално израстване и развитие на работната сила ѝ осигуряват удължена работоспособност и трудоспособност във времето. Способният работник, членникът герой на социалистическия труд, способният ръководител изразходва по-малко умствена и физическа енергия, пести своята работоспособност, произвежда по-вече за обществото и получава повече за себе си. Развитието на трудовите ресурси съдействува за поддържане на нормална интензивност на труда и увеличаване трудоспособния период на човека чрез удължаване границата на пенсионна възраст.

2. Необходимостта от систематизирането, осмислянето и внедряването на членния опит. Най-краткият и почти без капиталовложения път за професионално-квалификационното израстване на широките на-

родни маси е масовото усвояване опита на първенците — лауреати и герои на социалистическия труд, хора, изявили се в национален мащаб в проката си производствена дейност. Това са хора, които съчетават в себе си високо професионално майсторство, чувство за национална гордост, организационни умения и педагогически похват. Сега те реализират своите способности само в собствената си работа и произвежданата от тях продукция и обучават по 1—2 млади хора. Първенците се създават за десетки години и обществото, нацията ще спечели много повече, ако създаде подходяща система, в която те да се възпроизвеждат, като всеки един обучи годишно по 20—30 человека, като обучените се превръщат в обучаващи. Проведените психологически изследвания с тези хора показват, че тази форма на разпространяване на членния опит крие големи и почти неизползвани резерви в борбата за висока производителност на труда.

3. Необходимостта от интелектуализация и хуманизация на труда, породена от научно-техническия прогрес. При съвременната механизация и автоматизация на труда не физическата сила и мускулите, а интелектът, богатите и неизползвани все още психически ресурси на човека и формираните у него способности са неотменна черта на съвременния труд.

Каквато и научна организация на труда да се създава, каквите и органи по качеството на продукцията да функционират, каквите и мерки и средства да се вземат против дисциплинарните нарушения и загубите на материали, против текучеството и самоотълчките, липсва ли развита работна сила, липсва ли съзнателност и творческо отношение към труда и професията, все едно — резултатите ще бъдат минимални.

4. Работната сила, човекът прекарва две трети от своя живот в колектива, предприятието, учреждението. Там се осъществява неговото формиране и развитие, възпитание и професионално израстване. Трудът като източник на материални блага може да изиграе пълноценно своята роля за всестранното развитие на човека, само тогава човек се възпитава, когато активно и творчески възприема, осмисля и реализира своите сили. Възпитанието на работника и служителя в труда е възпитание на цялото негово семейство, на цялата нация, а при изпълнението на тази задача членниците има да играят важна роля.

В доклада на др. Тодор Живков пред XI конгрес на БКП убедително и ясно се посочват съображенията и насоките за развитието на работната сила: „След определен период на обучение в единните политехнически училища учениците следва да се включват в общественото производство и върху тази основа да продължат своето обучение и всестранно развитие, като получат професионална квалификация, реализация и адаптация към труда. По такъв начин производството и трудовият колектив се превръщат в лаборатория за интелектуално, професионално и нравствено-естетическо развитие на личността, в главна основа за проверка и самоутвърждаване в труда на всеки ученик.“

Б/ Пълното съвпадане на интересите на личността с интересите на колектива и обществото предполага системно и организирано използване на резултатите от членния опит. Грижата за човека е основна линия

в политиката на партията. Човекът се нуждае от грижи не само в детска и пенсионна възраст, той се нуждае не само от задоволяване на своите материални потребности, а иска да види себе си в професията, да израсне в нея, да се изяви. Това налага проучване на неговата психика: потенциални възможности и резерви, очертаване пътя на неговото професионално израстване, за което също важен дял имат и изявилите се членци, лауреати и герои на социалистическия труд.

Ако разгледаме предпоставките, от които зависи повишаването на обществената производителност на труда, ще видим, че трудовите ресурси, работната сила, колективите и отделните личности заемат централно място в реализирането на тази национална задача, която „произтича от характера и природата на социализма, диктува се от обективните закони и закономерности, които действуват през етапа на изграждане на развито социалистическо общество“.¹ Възможна ли е високочастствена продукция от даден работник, трудов колектив или предприятие, ако липсват развити способности у хората в това предприятие. Каквато и техника да е налице, каквито и материали да са налични, липсват ли развити способности у работната сила — резултатите ще бъдат нездадоволителни.

Рационалното използване на сировините, материалите и енергията като фактор в повишаването на обществената производителност на труда е немислимо, ако хората, работната сила притежава чисти разреди, липсват развити способности у нея. А нима сътворяването, реконструкцията и използването на техниката не зависи от наличните способности у работната сила? Нали техниката се създава от човека, нали той я реконструира, прилага и ако у него липсват способности — технически, общоинтелектуални, специални и т. н., злополуките и аварии ще растат, канцитетът на техниката няма да се използва пълноценно, а оттук и влиянието на тези фактори върху производителността на труда. Каквито и фактори и предпоставки, свързани с повишаването на производителността и ефективността на труда да разгледаме, навсякъде ще открием не само ролята, но и водещата роля на субективния фактор. Не случайно Маркс поставя на първо място съръността на работниците като фактор за висока производителност на труда. Не случайно Ленин посочва, че „пъrvata производителна сила на щялото човечество е работникът, трудещите се“. Не случайно на националната партийна конференция по производителността на труда се посочва, че „използването на тези фактори (факторите за висока производителност на труда — б. а.) в края на краищата зависи от субективния фактор, и по-конкретно от кадрите, от подготовката на ръководните и изпълнителски кадри, от тяхната съзнателност и отговорност“.²

Използването на трудовите ресурси в стопанското предприятие и в национален мащаб изисква пълноценно прилагане опита на члените и развитие на способностите у хората — създаващи, реконструира-

¹ Живков, Т., За висока обществена производителност на труда, Партиздат, 1974, с. 9—10.

Ленин, Вл. Ил., Съч., т. 29, С. 359.

² Живков, Т., За висока обществена производителност на труда, Партиздат, 1974, С., 57.

щи и управляващи техниката. Понастоящем общеизвестна истина е, че човек създава продукция, повишава производителността на труда чрез техниката. Но само с техниката, без развити способности у работната сила задачата за реконструиране на предприятията и рязко повишаване производителността на труда не може да се реши пълноценно. Като разглежда въпроса за обучението и квалификацията на работниците в Англия по време на текстилната индустрия Адам Смит посочва, че е било нужно три поколения работници да минат през тази индустрия, за да се научат да работят на средно ниво. Несъмнено сега в социалистическото общество са налице организирани форми на обучение и квалификация на работната сила, но все още недостатъчно се прилагат всички форми за развитие на работната сила като първостепенен фактор в повишаването на обществената производителност на труда.

Повишаването на обществената производителност на труда изисква да се използват всички форми на работа на трудовите колективи, като се преодолеят недостатъците в предаването на членния опит и масовизирането на почините. На тези форми не трябва да се гледа като на инициатива на отделни личности. Сега с основание може да се посочи, че почините, макар да са взели широк размах, имат едностранчив характер, т. е. обхващат отделни страни на производствения процес и единични фактори по повишаване производителността на труда и не са издигнати до нивото на програми в отраслите, за да може обмяната на опит да се осъществява по всички показатели и на високо ниво.

Предаването на натрупания от първенците и членниците опит на слабоквалифицираните работници като психопедагогически и отчасти дидактически въпрос води не само до повишаване производителността на труда и развитие на способностите в работническата класа, но и до решаването на редица по-частни въпроси, като стабилизирането на работната сила, намаляване на злополуките и аварийните ситуации, повишаване качеството на продукцията. Затова усвояването на опита на първенците е един възлов проблем, чието правилно и бързо реализиране допринася за осъществяването на редина задачи от икономически и социален характер в областта на производството. Несъмнено най-важните от тях са повишаване производителността на труда и развитие на способностите в работническата класа. Немислим е реализирането на първата, без да се полагат усилия за осъществяването на втората. Развитието на способностите в работническата класа и изобщо в българската нация е един важен резерв и източник за висока обществена производителност на труда. А това напълно съвпада с интересите на личността, но все още този въпрос за развитие на способностите се разработва в рамките на изкуството и спорта, а масовите професии изискват от работната сила формирани и на високо ниво развити професионални способности, каквито притежават членниците, лауреатите, героите на социалистическия труд.

Втората страна на въпроса се свежда до съревнованието между първенците. Понастоящем между много първенци се води съревнование по редица икономически показатели и резултатите са налице. Тако съревнование съществува между наши и съветски първенци. Това е

напълно приемливо и желателно. Първенците обменят опит, повишават производителността на труда. Но тук изниква въпросът — с какво ще бъде повече полезен един първенец на нацията — с това, че ще повиши индивидуалната си производителност на труда с няколко процента или ако същият този първенец обучи за 2 или 5 години 100 или 200 млади хора, които да достигнат неговото ниво. Въпросът не се нуждае от отговор. Но той може да бъде продължен — ако обучените от първенца млади работници обучат в следващите години по 100 или 200 работници — тогава още по-осезателно ще почувствувае ролята на съревнованието между първенците и ще се убедим от кое съревнование има поголяма полза нацията — от съревнованието за повишаване на индивидуалната производителност на труда или от съревнованието за обучение, подготовка и предаване на собствения опит. А в това отношение психологията на труда и психологията, проучвайки опита на първенците, могат пълноценно да бъдат в полза на икономиката. Това е една основна задача на психологията на труда, задача, която произтича от решението на XI конгрес на БКП.

Психологическата наука в областта на икономиката, разработвайки въпросите на психологическите аспекти на научната организация на труда, проучвайки сложността, тежестта и нормирането на труда, въпросите на професионалното ориентиране, подбор, квалификация и използване на трудовите ресурси, рационализаторската и изобретателската дейност и редица други въпроси, пряко се включва в изпълнението на партийните решения по икономическото развитие на страната през седмата петилетка за постигане на висока ефективност и високо качество.

Реализирането на тези основни задачи, произтичащи от решението на XI конгрес на БКП, е немислимо със сегашното научно, организационно и кадрово състояние на психологията на труда у нас. Сега психологията не е включена в обучението на учениците в професионалните заведения, във ВУЗ, където се готвят непосредствени ръководители на трудовите колективи. Психологията на труда липса и в промишлените предприятия и професионално-учебните центрове. Не са разгърнати в достатъчна степен и психологическите изследвания. Наличните психологии на труда — 15—20 души в промишлените предприятия, 7—8 души, разпръснати по един, двама в няколко научни института, не са в състояние да реализират даже и частично нито едно от формулираните съображения и задачи.

В социалистическите страни и преди всичко в СССР психологическата наука се развива на основата на марксистко-ленинската теория и на широк фронт. Създадена е мрежа от научноизследователски и приложни звена, широко е застъпена психологията във ВУЗ, отдава се необходимото значение на научните разработки и публикации, свързани с практическото решение на редица задачи в областта на материалното производство. У нас все още не е оценено мястото на психологията на труда както в областта на научния потенциал, така и в приложната дейност, макар че в последните десет години тази наука завоюва признание и се почувствува необходимостта от използването ѝ.

Като се изхожда от наличното състояние на психологията на труда у нас и като се имат предвид задачите в областта на социалист-

ческото строителство, формулирани на XI конгрес на БКП, които трябва да решава психологическата наука, се налага да се вземат мерки за издигане работата по тази наука в областта на материалното производство, търговията, транспорта, услугите и другите сфери на материалното и извънматериалното производство. Тези мероприятия би следвало да обхванат следните насоки: 1. Психологическата подготовка на кадрите. В програмите на студентите към ВУЗ, като ВИИ „Карл Маркс“, ВМЕИ „Ленин“, Селскостопанска академия „Георги Димитров“, професионално-техническите училища и техникуми, в програмите за обучение на ръководни кадри да се даде необходимото място на психологическата наука. Това е наложително, защото психологията на труда на практика в колективите се прилага именно от низовите и по-висши ръководители на промишлените предприятия.

Комплектуване на звена по психология на труда към научните организации и институти с отраслови характер. Това е особено необходимо, тъй като научно-приложната дейност се осъществява именно в тези институти.

Създаване на приложни звена по психология на труда към промишлените предприятия с оглед провеждане на конкретни локални изследвания и внедряване на положителния наш и чужд опит.

Формираните задачи и съображения за издигане работата по психология на труда с оглед включването ѝ като фактор в изпълнението на партийните решения напълно отговарят както на изискванията на икономическото развитие, така и на интересите на трудещите се. Развитието на личността, на хората от масовите професии — винаги е била една от задачите на БКП. Това развитие е в единство с изискванията на икономиката. Ефективността и качеството на труда — като главно направление в икономическото развитие на страната през седмата петилетка — изискват именно висококвалифицирани кадри. Както ефективността и качеството на труда и продукцията фокусират в себе си почти всички въпроси на научната организация на труда; така и високата квалификация и способностите в трудовите ресурси фокусират в себе си основните въпроси на психологията на труда. Ето защо седмата петилетка, бидейки петилетка на ефективността и качеството, главната задача на психологията на труда трябва да бъде насочена към развитието на способностите в българската нация.

THE TASKS OF ENGINEERING PSYCHOLOGY IN THE LIGHT OF THE
CONCLUSIONS OF THE XIth CONGRESS OF THE BULGARIAN
COMMUNIST PARTY

Tr. Trifonov

The efficiency raise of the production and the securing of a high qualified production of an optimal use of the work resources, the mechanization and reconstruction of the working process—these are statements given at the XIth Congress of BCP, which open a series of tasks before the engineering psychology during the seventh 5-year-plan. They are as follows:

- 1) Working out of psychological problems connected with the qualification of the working power;
- 2) studying of the professional abilities of the working people, their development in connection with the raise of the labour efficiency;
- 3) studying of psychological questions connected with the high qualified production;
- 4) studying of the psychological aspects of the complexity of work by various professions for the sake of its complex evaluation;
- 5) implementation of elaborated psychological theses as best organized solutions for work and rest, measures for improving the labour conditions;
- 6) elaboration and investigation of psychological criteria for election of some more complex and difficult professions because of the high responsibility when being practised.
- 7) study, popularisation and mass implementation of the experience of the rank workers and the building up of a system of indices for the acquirement of this experience by the working people in the respective collectives;
- 8) studying the motivation in labour and elaboration of the criteria for raising of the labour activity, the competition activity and the education of the working people by labour;
- 9) raising the level of the scientific potential in the field of the engineering psychology and widening of the applied work in the various branches of the national economy.

СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ПСИХОЛОГИЯТА НА ТРУДА В ПОЛША

К. ГЛИШЧИНСКА

За да се оцени актуалното състояние на психологията на труда в Полша, трябва да се имат предвид общите тенденции в развитието на тази дисциплина в света. Едва тогава правилно могат да се предвидят перспективите на нейното развитие при нашите условия.

Ако обърнем поглед назад, във времето, когато възникна психологията на труда и проследим пътя на нейното развитие ще установим, че тя се е развивала под влиянието на две дисциплини: обща психология и теория на организацията. Концепциите и експерименталните изследвания на общата психология станаха теоретична основа за дейността на психологията на труда, а теорията за организацията определи кръга на проблемите.

Връзките на психологията на труда и теоретичната психология обаче не винаги бяха еднакво силни. Отначало зависимостта беше едностранна и твърде голяма. Първите психологи на труда си поставяха за задача да използват психологическите теории и експерименталните изследвания за решаването на практически проблеми. Тестовите изследвания се извеждаха от психологията на индивидуалните различия, изследванията на условията на труд и анализът на трудовата дейност се основаваха на пости-

женията на психо-физиологията. Социалната проблематика в психологията на труда се формираше под влиянието на социалната психология.

Имаше периоди, когато връзките между теоретиците и практиците отслабваха до такава степен, че те преставаха да се интересуват взаимно. Теоретиците упрекваха изследователите на работната среда, че им липсва теоретична подготовка, а практиците считаха, че те се изолират от трудните проблеми на обществения живот. За това се говореше открыто на международните конгреси по психология след Втората световна война. През последните 20 години обаче възникна ново явление, свързано с разслояването между самите психологи-практици. Измежду огромния брой психологи, работещи в предприятията и изпълняващи преди всичко обслужващи функции, се откроиха психологи на труда, притежаващи висока научна подготовка.

Разслоението сред психологите на труда е всеобщо явление, но най-подчертано се проявява в силно развитите страни, в които изследователският потенциал, включен в стопанските организации, е много голям. Взаимните връзки между теоретичната психология и приложната психология в предприятията днес са много по-сложни и по-нататъшното им формиране може да върви в две насоки: пълна интеграция или по-нататъшен конфликт между психологите на труда.

Вторият вид връзки свързват психологията на труда с теорията на организацията. От самото начало тези две науки са тясно свързани и може да се добави, че психологията на труда се формираше в различните теоретични концепции за организацията.

И на съвременния етап на развитие са налице същите закономерности. Психологите на труда вземат от теорията за организацията новите насоки за изследвания, но доколкото съвременната наука за организацията се разпада на много школи, то и самата психологична проблематика е твърде различна. Ориентацията към ръководните кадри като главна сила за напредъка намира своето отражение в психологията на труда чрез изследванията по подбора, по стила на ръководство и обучението на ръководните кадри. Проблематиката по вземане на решение намира място в психологическите изследвания върху ръководните решения, груповите решения, върху модела на мотивацията.

Днес разделението на групи психологични проблеми не е та^{ка} отчетливо, както разделението в самите теории за организацията и в перспектива е възможно тези теории да се признаят за единозначни. Затова може да се говори за добре изразен процес на интеграция на науките, занимаващи се с човека в процеса на труда.

Психологията на труда влиза в две системи. Едната от тях е в сътрудничеството с инженери, физиолози и лекари при ергономичните изследвания или изследванията за приспособяване условията на труд и производствените задачи към възможностите на човека. Втората насока на изследванията — върху функционирането на организацията — свързва психологите на труда със социолозите, организаторите, икономистите. В тези две различни системи психологията на труда се свързва все по-силно с науките за организацията, и то на принципа на партньорство. Всички споменати досега общи тенденции за развитие на психологията на труда се проявяват и в условията на Полша.

Социалната позиция на трудовата психология се изменя заедно с изменението на значението, което се дава на науките за организацията най-общо. Тези науки са оценявани все по-високо, тъй като стана очевидно, че по-нататъшният стопански напредък е невъзможен без развитието на организационните възможности при функционирането на промишлеността, услугите и др. Така както през петдесетте години в САЩ в редица големи университети, отличаващи със своето високо теоретично ниво, бяха създадени школи по администрация, така сега в Полша във всички висши учебни заведения (университети, политехники, икономически и селскостопански институти) се създават центрове и дори институти по организация и управление. Към Полската академия на науките, която досега беше насочена към провеждане основни теоретически изследвания, се създаде Институт по организация и управление.

Във всички тези нови центрове има място за трудови психолози. От тях се очаква да провеждат изследвания и обучение по трудова психология в рамките на обучението на бъдещите теоретици по организация и стопански организатори. Едновременно с това настъпиха благоприятни промени от административен тип по отношение на самите психолози-практици. Дълги години назначаването на психолозите в промишлеността, услугите и администрацията се определяше от индивидуалните интереси и нуждите на ръководствата на стопанските организации. Първото уеднаквяване при назначаването на психолозите се осъществи с постановление на Министерския съвет от ноември 1973 г., с което се препоръчва създаването на така наречените групи за социален анализ към предприятията. В тези групи психолозите влизат като най-важен кадър, следвани от социолозите и педагогозите. През 1974 г. Министерството на труда и социалното дело излезе под формата на доклад за резултатите от анкетното проучване по отношение назначаването на психолозите, социолозите и педагогозите в промишлеността. Този доклад стана първият източник на информация за състоянието на психолозите на труда в Полша, макар и само по отношение на заетите в промишлеността (част от посочената по-долу информация се отнася за всички кадри, работещи в групите за социален анализ).

Данните от доклада показват, че броят на тези кадри през последните години показва тенденция за постоянно увеличение. По-големият процент — 87 % от назначените са с трудов стаж до 15 години, а половината — с трудов стаж до 5 години. Това са млади хора, 1/3 от тях на възраст до 27 години, а 53 % — до 31 година. От назначените около 500 души 350 са психолози, но има нужда от нови кадри — от 180 психолози. Такава голяма нужда от психолози има и в областта на търговията и в администрацията. Данните показват, че в много предприятия работи по един психолог, вместо цяла група за социален анализ и тази работа в изолация е много трудна, особено за младия специалист.

По отношение проблематиката на изследователските групи се установява, че при 64 % от тези групи се провеждат изследвания за установяване на професионалната пригодност. По вид реализирани задачи най-голям процент се пада на изследване въпросите на текуществото, проблемите на адаптацията, социалните отношения и мотивация, психо-физиологичните условия на труд и др. Известна информация за разработките на психолозите дава библиографията на публикациите по психология за периода 1946—

1968 година под редакцията на проф. Волошинова. Анализът показва, че 61 % от публикациите по трудова психология обхващат следните проблеми: подбор, анализ на труда (16,0 %), обучение (5 %), травматизма в предприятието (9 %) и преди всичко по инженерна психология (31 %). Социалната психология и психологията на управлението заемат 12 % от библиографията.

От прегледа на публикациите става ясно, че в полъката психология на труда доминира класическата проблематика на трудовата психология. Въпреки че през последните години вероятно са настъпили някои промени, социалните проблеми в групите за социален анализ са обект повече на социолози, отколкото на психологи. Това обаче не означава, че съществуващото състояние на нещата може да се приеме за задоволително. То просто отразява подготовката, получена в учебното заведение, а не личните интереси.

Анкетираните членове на групите за социални изследвания посочват нуждата от попълване на своите знания. Предявяват се изисквания за усъвършенствуване методологията на изследванията, на знанията по общите проблеми на психологията и социологията на труда, социална политика, трудово право, теория на организацията и управлението, както и по икономика на предприятието. Към кадрите, работещи в тези групи, се предявяват високи изисквания, но на практика възможностите за подготовка и усъвършенствуване на специалистите са твърде ограничени. Подготовката на кадрите, работещи в групите за социален анализ, се осъществява в следните учебни заведения: Ягелонски университет — 24 %, Университета в Любелск — 21 %, Варшавски университет — 16 %, Университета в Лодз — 13 % и в Университета в Познан — 13 %. Специализация по трудова психология не се осъществява нито в Краков, нито в Познан, а е напълно затворена в старата проблематика — в Люблин. Университетът в Лодз не подготвя напълно психологи по труда. Много динамично се развива психологията на труда в неотдавна открития Шльонски университет, но там се подготвят кадри главно за провеждане на изследвания по подбора. Във Варшавския университет едва от две години се въвежда нова програма с подчертано ударение върху социалната психология на труда.

Разширяването на кръга на познанията в съвременната психология на труда изисква основна промяна на програмата на обучение. Да вземем например методологичната подготовка. При стереотипните изследвания по подбора психологът-практик нямаще нужда сам да създава тестове, а използваше готов инструментариум — тестове или апаратура. Но когато е необходимо да се провеждат изследвания върху условията на труд и социалната среда, практикът следва да проявява творчество в изследванията, трябва да умее да прилага различни методи: експеримент, интервю, анкетно проучване и др., да обработва резултатите от изследванията, да провежда статистическа обработка на данните, често използвайки за тази цел машинна обработка на информацията. С други думи, практикът следва да прилага методи и техника на изследвания на същото ниво, на което това прави научният работник. Но самият вид проблеми или въпроси може да бъде формулиран много по-конкретно, отколкото в научноизследователския институт. Ако нашите трудови психологи трябва да започнат работа по нова изследователска проблематика, като функционират на информацията в организацията, процесите на вземане на решение

в управлението, въвеждане на технически и организационни новости, мотивацията на работниците, функционирането на работническите колективи и др., те трябва да познават съответните психологически теории, на чиято основа могат да решават практически проблеми, свързани с функционирането на организацията. Кръгът на лекциите по трудова психология трябва значително да се разшири. Необходимо е бъдещите практици да изучават теориите и начините на тяхното използване в бъдещата им професионална дейност.

Реализацията на всички тези изисквания в областта на обучението на съвремените трудови психологи се натъква на редица трудности. Между тях е липсата на научни кадри по трудова психология в учебните заведения и изследователските институти. В отраслевите институти по-добре работят психологите на труда към Централния институт по охрана на труда и Института по медицина на труда към въгледобивната и металургичната промишленост. В Полската академия на науките едва преди две години бе създадена самостоятелна лаборатория по психология на организацията и нейният колектив е твърде млад както по трудов стаж, така и по научни постижения. Малобройните изследователски и дидактически кадри освен това са разпръснати из цялата страна, а някои от тях се занимават с обучение на теоретици по организацията, а не с обучение на трудови психологи.

Сумирайки резултатите от направления преглед на съвременното състояние на трудовата психология в Полша трябва да подчертаем, че външните, обективни условия за развитието на трудовата психология са необикновено благоприятни. Затова пък самите пречки за развитието на тази дисциплина се коренят в самата трудова психология. Промяната в профила на трудовата психология чрез осъвременяването и разширяването на програмата за обучение и повишаване квалификацията на трудовите психологи, работещи в тази област, изиска преди всичко създаването на нови, висококвалифицирани научноизследователски кадри, които да навлязат в институтите по психология, във висшите учебни заведения, в Полската академия на науките, в отраслевите научноизследователски институти. Другото условие, което трябва да бъде изпълнено, за да може трудовата психология да се развива, засяга самите психологи. В нашата дисциплина, подобно на всички обществени науки, влизащи в кръга на организацията и управлението на народното стопанство, е необходима конкретизация на целите и задачите, които трябва да бъдат реализирани в практиката. На този етап обаче се наблюдават две неефективни тенденции.

Поради инертност продължават да съществуват старите концепции на психотехниката, при които провеждането на подбора на работниците доминира като главна задача на психологите-практици. Съществуват твърде сериозни съмнения по отношение на това, дали навсякъде, където се провеждат в момента изследвания по подбора, те са действително полезни. Много психологи, особено от младото поколение, биха се отказали от провеждането на такива изследвания, ако професионално бяха подгответи за провеждане на друг вид изследвания.

Другата тенденция в психологията (не само в приложната) е механичното пренасяне и приемане на теории и концепции, както и проблеми за изследване от страни, в които психологията на труда е много по-доб-

ре развита, отколкото в Полша, а именно в капиталистическите страни. Започва да се говори за задоволяване или „самореализация“ на работниците, по подобие на това „индивидуално преживяване“, което на Запад се цени много високо и към което хората трябва да се стремят. Призивът за задоволяване и саморегулация само привидно изглежда прогресивен, ако се прецизира по-добре. Тези, които използват призыва за задоволеност на работника, не си дават сметка, че в основата си задоволеността се е използвала като средство за постигане на определена цел — повишаване производителността на труда и предотвратяването на социалните конфликти. Няма никакво основание да се определят така ограничено целите на трудовата психология. При нашите социални и стопански условия е необходимо преди всичко да бъдат формирани хора с висока култура на труда, която би им позволила да отговорят на изискванията на бърз технически и стопански напредък. Производителността на труда или хармоничното сътрудничество между хората са само едни от последиците на промените в работното място на работника и неговото отношение към труда. Промените у хората настъпват по-бавно в сравнение с техническите нововъведения и затова по-наложително е включването на трудовите психологи и на другите обществени науки при усъвършенстване на работната среда. Използването за тази цел на постиженията на трудовата психология във високо развитите страни е необходимо и полезно, но изисква правилна ориентация по отношение на това — какво се прави в света и да се изберат онези постижения, които могат да бъдат успешно приложени у нас. Необходими са също и собствени изследвания, които практиците очакват от психологите на труда в Полша.

STATE AND PERSPECTIVES FOR THE OF LABOUR PSYCHOLOGY DEVELOPMENT IN POLAND

K. Glishchinska

An estimation of the development and the present state of labour psychology in Poland is made against the background of the general tendencies of development in this branch of the psychological sciences in the most developed countries. The correlation between theoretical psychology, applied psychology for the development of labour psychology and the development of social themes in labour psychology under the influence of social psychology is shown, as well as the development of the latest problems of labour psychology under the influence of the theories of organisation and management. The development of labour psychology in Poland has two trends: the first one is in collaboration with psychologists, engineers, physiologists, physicians; and the second one — in collaboration with sociologists, organizers and economists. It is established that classical problems still prevail the Polish labour psychology. The necessity of a basic change in the programs of teaching and the raising of the qualification of psychologists is stressed.

МЕДИЦИНСКА И СПОРТНА ПСИХОЛОГИЯ

XI КОНГРЕС НА БКП И РОЛЯТА НА ПСИХОЛОГИЯТА НА СПОРТА

Б. ПЪРВАНОВ

Решенията на XI конгрес на БКП са важен етап за осъществяване на грандиозната програма за изграждане на зрялото социалистическо общество в нашата страна. Най-характерната черта на седмата петилетка това е високата ефективност и високото качество. Изпълнението на програмата на Конгреса изисква голяма трудова активност и висока съзнателност от трудовите колективи, от целия народ. Важно място се отделя на науката, която играе ролята на производителна сила. „Партията си поставя за цел развитието на науката да достигне равнището, при което цялата дейност — политическа, икономическа, идеологическа, възпитателна, управленческа и пр. — да се осъществява напълно върху научна основа“ (Програма на БКП). Вижда се следователно каква голяма и широка по обхват роля се отрежда на науката за изграждането на развитото социалистическо общество у нас.

Допълнителен източник на резерви за социалистическото строителство се явява физическата култура. Тя спомага за укрепване на физическото здраве, работоспособността и дълголетието на народа, както и за преодоляването на отрицателните явления в резултат на техническата революция — намалената двигателна активност, затлъстяването, нервното пренапрежение и др. Партията, оценявайки голямата роля на този резерв, отправи повелята физическата култура да навлезе широко в бита на народа.

Бурното развитие на физическата култура и спорта в зрялото социалистическо общество поражда необходимостта от широко развитие на физкултурната наука с нейните три основни направления — спортно-техническо, медико-биологическо и социално-психологическо, която внедрена в спортната практика ще съдействува масовата физическа култура и спортното майсторство да се провеждат на научна основа.

Социално-психологическото направление осветлява идеологически, психологическите, педагогическите и социологическите основи на физическата култура и спорта. Познаването на социално-психологическите основи на това обществено явление дава възможност оптимално да се управлява, да се използват пълноценно неговите положителни страни в полза на обществото.

В тази статия си поставяме задачата да разгледаме само ролята на психологията на спорта, която изучава психическата дейност на спортиста, на спортния колектив и на спортната публика. Познаването на психологическите особености и закономерности на спортистите, спортните колективи и спортната публика ни дава възможност правилно да ги ръководим, успешно да ги възпитаваме и мобилизираме

за овладяване на спортното майсторство и достигане на големи спортивни победи.

Нарастващата роля на спортния колектив както в масовата физкултура, така и във високото спортно майсторство поставя актуалната задача по-задълбочено да се изучат психологическите особености и закономерности на социалистическия спортен колектив. Направеното досега е ценно, но то е свършено недостатъчно. Има редица нови въпроси, които изискват задълбочено проучване. Например особено е необходимо да се изучат психологическите особености на спортния колектив в масовата физкултура и високото спортно майсторство. Познаването на тези особености е много необходимо за спортните педагози и ръководителите на спортните колективи в учебната, тренировъчната и възпитателната работа да провеждат конкретен индивидуален и колективен подход. Особено е необходимо да се познават идеите, моралните и психическите връзки и особености в конкретния спортен колектив, да се познават в каква степен са осъзнани задачите и функциите на всеки член от колектива, да се знае от членовете на колектива каква перспектива разкрива пред тях спортният колектив, да се познават психологическите основи на колективното управление и самоуправление, психологическите особености на взаимопомощта, сътрудничеството, съревнованието, колективната дисциплина, колективната оценка и др.

По-обстойно да се изучат психическите особености на деловите и междуличностните отношения в спортния колектив, както по хоризонта, така и по вертикалата, т. е. както между членовете на колектива, така и между ръководителите и членовете на колектива. Тези връзки са значително по-богати и по-разнообразни в спортния колектив, като се вземе предвид учебно-тренировъчната, състезателната и културно-масовата дейност. На основата на деловите и междуличностните отношения и оценката на колектива, всеки член на колектива заема определено място, позиция в колектива или социален статус. Колкото повече членове от колектива заемат централна позиция, толкова по-основателно можем да говорим за добре структуриран спортен колектив, а когато повече членове от колектива заемат място по периферията, тогава колектива се характеризира като децентрализиран.

Важен е и друг въпрос — този за лидера, за стратега в отбора, за официалния и неофициален лидер. Познаването на психическите качества на лидера представлява стройна програма за възпитателна работа с всички членове на отбора, за издигането им на по-високо ниво.

Отборната психика е водещо звено в спортния колектив; тя има своя специфична структура, възникване и развитие, подчинява се на определени закономерности, които съществено я отличават от индивидуалната психика или съзнание. Тя по думите на съветския психолог Ковалцов е творческа проява, резултат от взаимоотношенията на членовете в колектива. Колективната психика се основава на специфични механизми, а именно: подражанието, убеждението, внушението, съревнованието, психическото заразяване и др. Чрез тези механизми колективът упражнява силно въздействие върху своите членове, на тяхната психика, морал и поведение. Освен това колективната психика съдържа богата и сложна структура, която продължително се изгражда и

развива. Така например по-основни нейни подструктури са: колективната воля, отборното тактическо мислене, колективното настроение, отборното обществено мнение, психологическият климат и др. Вижда се следователно, каква широка програма за проучване представлява отборната психика, която в досегашните изследвания само частично е засягана.

Друг голям психологически проблем е този за личността на спортсиста. Практиката показва, че големите спортсисти са в повечето случаи и големи личности. Затова е твърде важно добре да се познават общите и специфичните особености на личността на спортсиста и в учебно-тренировъчната дейност целенасочено да се работи за изграждане на спортсистите от социалистически тип личности. Спортната борба ще става все по-сложна и трудна за спортсистите при вътрешните и особено при международните състезания и най-вече при световните и олимпийските игри. В тази връзка определено ще нараства ролята на мирогледното марксистко-ленинско изграждане на спортсистите, съзнателното участие в учебно-тренировъчния процес, изграждането на силни характери у спортсистите, познаване и развитие на спортните способности, ролята на психомоториката и др.

В някои случаи, главно при високото спортно маисторство се получава едностраничност в развитието на личността на спортсиста. Необходимо е задълбочено да се разкрият причините на това явление, кое то има голямо значение за борбата с неговото проявление и за изграждането на всестранно развити личности — спортсисти, хармонично съчетаващи физическото съвършенство, духовното богатство и моралната чистота — идеалът на човека в комунистическото общество.

Друг голям и актуален проблем на психологията на спорта е този за психологическата подготовка на спортсистите. Този проблем има изключително значение за психическата нагласа за участие в спортната борба. Особено ценни са оптималната и адекватна психологическа нагласа за всяко състезание. В тясна връзка с посоченото стои въпросът за управлението на психологическата подготовка, както и нейните особености в различните спортни дисциплини. Макар че в разработката на този проблем са постигнати известни резултати, стоят за проучване още редица въпроси.

Така например необходимо е да се разкрие по-пълно структурирана на идеологическата, интелектуалната, емоционалната, моралната и волевата подготовка като подструктури на психологическата подготовка в отделните спортни дисциплини. Съвършено слабо са проучени идеологическата, интелектуалната и емоционалната подготовка, а те заемат важно място в психологическата подготовка. Значителен научен интерес представляват въпросите за контрола и самоконтрола на психологическата подготовка, за етапите на психологическата подготовка, за управлението на психологическата подготовка, за средствата и методите за въздействие върху спортсистите, за особеностите на психологическата подготовка при различни възрастови и полови групи, за индивидуалния и колективен характер на психологическата подготовка и др.

Психологическите основи на учебно-тренировъчния процес е друг голям проблем на психологията на спорта. Тук именно се изгражда комплекс от разнообразни качества: физически, психически, морални и спортно-технически. От успеха в учебно-тренировъчния процес зависи главно участието на спортстите в състезанието. Първостепенно значение в учебно-тренировъчния процес заема характеристиката и усвояването на двигателните навици, понеже в спорта те играят основна роля. Във връзка с този въпрос трябва да се изучи каква е ролята на двигателната представа при усвояването на двигателния навик, какви са fazите на изграждането на двигателните навици, каква е същността на автоматизацията на двигателните навици, каква е ролята на съзнанието при автоматизираните движения, за взаимоотношенията между различните двигателни навици, за преноса на двигателните навици, причините за платото при образуване на двигателните навици, какви са психологическите особености на двигателните навици в отделните спортни дисциплини и др.

Друга група въпроси се отнасят до изграждането на моралните, волевите и интелектуалните качества у спортстите, които придават, идейност, осмисленост и целенаоченост на спортната дейност. За успешното изграждане на тези качества е необходимо да се познават всички комплекс, особеностите им, средствата и методите за тяхното изграждане. Особено внимание заслужава проявленето и развитието на тактическото мислене, което стои в основата на интелектуалната подготовка и тактическата дейност.

Друга група въпроси от този проблем е тази за натоварването и възстановяването. Правилно в групите за високото спортно майсторство се изиска да се прилага максимално натоварване. Но същевременно е необходимо да се осъществява и оптимално възстановяване. Само в такъв случай тренировъчният процес ще играе формираща и изграждаща роля. За психолога особено е необходимо да познава психологическата характеристика на спортната форма и средствата за нейното изследване, както и характеристиката на бодрото и умореното състояние с оглед осъществяването на пълно възстановяване и едва тогава да се премине към ново максимално натоварване. Тези въпроси изискват да се провежда разгърната комплексна научноизследователска дейност.

В тясна връзка с учебно-тренировъчната дейност стои проблемът за психологическите основи на спортното състезание. В спортното състезание се проявяват знанията, качествата и двигателните навици, изградени в учебно-тренировъчния процес и същевременно се доусъвършенствуват в процеса на спортната борба за победа, която изиска максимално напрежение на физическите, психологическите и моралните сили на спортстите. Тук важна роля за успеха играят следните психически явления: мотивацията, мобилизационната готовност, предстартовите и стартовите състояния, емоциите в състезанието, психическата устойчивост и неустойчивост, умението да се саморегулират и да се съредоточават, проявленето на оптимални волеви усилия, творческо тактическо мислене, победа или загуба и др. По всички тези въпроси има проучвания, но те далеч не изчерпват всичко. Необходимо е тези въпроси да се проучат в поголяма дълбочина, да се

установяват специфичните им особености в отделните спортни дисциплини, в различните възрастови групи както при масовата физкултура, така и при високото спортно майсторство и др.

Психологията на спортната публика е друг основен проблем на психологията на спорта. Това е така, защото при спортните състезания присъстват и зрители, спортна публика, която е голям фактор за развой на състезанието и за спортната победа. Въпреки голямата роля на този фактор, той е съвършено слабо изучен. А спортната публика въздействува върху състезаващите се не само със своето присъствие, но тя взема отношение във връзка с развой на състезанието, на спортната борба. Състезаващите се имат всред публиката свои привърженици и свои противници, които сърдечно желаят победата на своите любимци и поражението на техните противници. Спортната борба най-често протича вълнообразно, това съответно намира израз в емоционалните прояви на своите привърженици и противници. Само при международни срещи всред публиката се проявява по-голямо единство. Това е така, защото мнозинството желае победата на родния, на националния отбор. Тук се проявяват и развиват патриотичните чувства и тези на солидарността, на дружбата. Когато този изблик на емоции и прояви прехвърли границите на допустимото, на нормалното, тогава се преминава във вредното явление — запалнянковщината. Върху спортната публика може да се оказва голямо идеологическо и друго въздействие от спортните организации чрез обстановката, украсата, лозунгите и особено по високоговорителите със словото и музиката. Българската спортна публика се ползва с репутацията на една от културните, най-възпитаните в Европа и света. Но има случаи, когато се преминава границата на допустимото, на нормалното, които налагат да се намесва нашата общественост. Краткото изложение за ролята на спортната публика показва колко силни са нейните психологически прояви и за голямото ѝ въздействие върху спортуващите. Този почти неизследван проблем трябва да стане обект на широки социално-психологически проучвания за получаване на богат емпиричен материал, който да послужи за разкриване на редица особености и закономерности, които като се съблюдават, ще доведат до съществени възпитателни резултати.

Психологическите основи на спортния подбор и спортната ориентация е друг важен проблем на психологията на спорта, на който се спирате в края на нашата статия. Този проблем има не само голямо психологическо значение, но същевременно е важен в социално и икономическо отношение. Действително изключително важно е всеки младеж да попадне в този спорт, където са неговите най-големи физически и психически възможности, наклонности и интереси. В този случай преди всичко се осигурява възможност за най-висока успеваемост, за най-ярка изява в дадения спорт. Проблемът е същевременно извънредно сложен, защото човешкото развитие е многофакторно и неравномерно и затова е трудно да се направи категорична диагноза и прогноза за всеки младеж в кой спорт най-успешно ще се изяви. Главно поради тази причина подборът и ориентацията се извършват до сега предимно емпирично. Става ясно, че и този проблем трябва да се решава научно. А затова е необходимо да се създаде научна система за подбор и ориентация, в която да се включват следните

елементи: да се изготвят психоспортограми на по-важните спорове, да се подберат показатели за оценяване и методи за изследване, да се установят етапите на изследване и др. Този сложен въпрос изисква комплексно да се изследва от психологи, педагоги и физиолози.

В заключение трябва да се подчертая, че историческите решения на XI конгрес на БКП поставят пред научните работници в нашата страна и по-специално по психология на спорта отговорни задачи, широка програма от актуални въпроси за научноизследователска дейност, която ще съдействува за правилното възпитание на спортистите, физкултурниците и спортната публика в комунистически дух, за активното им участие в социалистическото строителство, за овладяване на спортното майсторство и достойна защита на спортната чест на социалистическото ни отечество.

ЛИТЕРАТУРА

1. Генов Ф. — Някои особености в психическата дееспособност на населението в НРБ, сп. Въпроси на физ. култура, 1975 г., кн. 2. 2. Генов Ф. — Мобилизираща готовност на спортиста, М и Ф, 1972 г., София. 3. Генова Е. — Психическа готовност на лекоатлета преди състезания, М и Ф, 1975 г. 4. Генова Е. — Автогенната тренировка в спорта, М и Ф, 1970 г. 5. Димитрова Св. — Психологически проблеми на физическото възпитание в училище, М и Физ. 1975 г. 6. Добрев П. — Методика за определяне степента на волевата подготовка и психическата устойчивост на щангиста. 7. Мутафова Ю. — Социално-психологически проблеми на взаимоотношенията в отборите по баскетбол, Въпр. на физ. култура, 1969 г., бр. 4. 8. Панайотова Л. — Патриотичното и идейно-политическото възпитание на спортните, сб. Психология, социология, педагогика и спорт, 1971 г., ЦС на БСФС. 9. Панайотова Л. — Опит за социално-психологическо изследване на взаимоотношенията в спортния колектив. Трудове на ВИФ „Г. Димитров“, 1970 г. т. 2, ч. II. 10. Попов Н. — Спортен подбор и ориентация, 1976 г., М и Ф. 11. Попов Н. — Идеологическата подготовка — основа на цялостната подготовка на спортиста, 1973 г., М. и Ф. 12. Попова Е. — Ефективността на музиката върху занимащите се в часовете по физическо възпитание. Трудове на ВИФ „Г. Димитров“ 1969 г., кн. 2. 13. Първанов Б. — Психологически проблеми на спортните игри 1976 г. М и Ф, София. 14. Първанов Б., Генова Е. — Постижения на психологията на спорта в НРБ, сп. „Психология“ 1974 г., кн. 2. 15. Първанов Б., Н. Попов, Л. Панайотова, А. Такев — Социално-психологически изследвания в спорта. За ярки комунистически добродетели, 1972 г., бр. 4, 39—64. 16. Такев А. — Психологически въпроси на състезателското поведение. За ярки комунистически добродетели, 1973 г., бр. 1. 17. Такев А. — Състезателското мислене в играта без топка. За ярки комунистически добродетели, 1973 г., бр. 11. 18. Тодоров А. — За самовъзпитанието на спортните, Трудове на ВИФ „Г. Димитров“ 1974 г., М и Ф. 19. Тодоров А. — Някои страни на спортните интереси у учениците от средния курс. Въпроси на физ. култ. 1967, бр. 12. 20. Янев В., Родионов — Психологическо изследване на способностите на баскетболистите. Въпроси на физ. култура, 1970 г., бр. 11, 21. Сб. Психология и съвременният спорт, 1975 г. М и Ф.

THE XITH CONGRESS OF THE BULGARIAN COMMUNIST PARTY AND THE ROLE OF SPORT PSYCHOLOGY

B. Parvanov

The Bulgarian Communist Party realises a great program for the building up of the advanced socialist society in Bulgaria. This requires big activeness of all collectives and the entire Bulgarian people. An important role is given to science as a productive power.

Physical culture appears as an additional source of reserves for the building up of socialism. It supports the health, capacity for work and longevity of the people. For the right application of the physical culture however an adequate development of the physical culture with its three directions is of big importance.

Sport psychology is an important part of the science of physical culture. It treats many important problems, the most essential of which are: psychological peculiarities and regularities of the sport collective, the forming of the sportsman as a personality of socialist type, psychical preparation of the sportsmen, psychological basis of the sport competition sport selection, sport orientation etc.

Some scientific treatments of high value over these basic psychological problems have been achieved in our country. In connection with the conclusions of the XIth Congress of the Bulgarian Communist Party, this is, however, highly insufficient. A broad program for a developed research work in the field of the science of physical culture is needed, especially in that of the sport psychology.

АКТУАЛИЗАЦИЯ НА ДУМИ ПО ЗАДАДЕН ПРИЗНАК ПРИ ИНСУЛТНО БОЛНИ С АФАЗИЯ

П. ОВЧАРОВА, Р. РАЙЧЕВ, ЦВ. ГЕЛЕВА, М. ВЪЛЧЕВА

Една от най-важните прояви на афатичния синдром е затруднената актуализация на думи. Л. С. Выготский (7), А. Р. Лuria (9), Э. С. Бейн (3) приемат, че това нарушение е резултат на изменени взаимоотношения между вътрешната и външната реч; R. Jacobson (20) вижда причината в некоректния избор и подреждане на лингвистичните единици; R. Tissot (23) приема, че настъпват „дислокации“ в мозъчните механизми на статистичната структура на речта. Тези схващания не си противоречат. Те само осветяват различни аспекти на разстройствата на една основна функция на речта със сложна, динамична и многомерна мозъчна организация.

В настоящото изследване си поставихме задачата да изучим някои характеристики на номинативната функция на речта при болни с афазия в условията на определен уровень на изисквания, а именно актуализиране на думи (названия на предмети) по зададен признак.

МЕТОДИКА

Изследвани бяха 10 болни със сензорна афазия, 10 болни с моторна афазия и контролна група от 10 здрави. Възрастовият състав и на трите групи информатори беше приблизително еднакъв (между 40 и 60 години). Речевият дефект на болните, преживели мозъчен инсулт на базата на хипертонична болест, мозъчна атеросклероза, сърден порок, беше в лека към средна степен на изразеност.

Болните със сензорна афазия разбираха относително добре общия смисъл на отправената към тях реч. Отбелязващо се леко разстройство на фонематичния слух, понякога „отчуждаване“ смисъла на отделни ду-

ми при нормално възприемане на тяхното звучене. Особено затруднено беше разбирането на по-сложни логико-граматични структури. Собствената реч на болните беше свободна, многословна, с чести вербални парафазии. Фразата се характеризираше с незавършеност и неустойчивост на синтактичните връзки.

Болните с моторна афазия разбираха напълно смисъла на отделните думи и фрази. Затрудняваха се при по-дълги и с усложнена конструкция фрази. Собствената им реч се отличаваше с беден речник, с дълги паузи и с не честиliteralни и вербални парафазии. Болните оформяха цялостно изказване с подчертан аграматизъм и телеграфен стил.

На информаторите се даваше инструкцията да изброят при всеки зададен признак по 5 думи — названия на предмети. За признания-стимули бяха подбрани следните: „твърд“, „дървен“, „остър“, „течен“. В протоколите на изследваните лица се отбелязваха поредиците от думи, като се отчиташе сумарно и времето на тяхната артикулация.

Получените словесни отговори (общо 600) за всеки признак при всяка от групите информатори се анализираха по три показателя: 1) скорост на актуализация; 2) относителен дял на високовероятностните отговори и 3) характеристика на вербалните парафазии.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

1. Скорост на актуализация.

От табл. 1 се вижда, че средната скорост, с която се актуализират поредица от по 5 думи по зададен признак, е неколкократно забавена при болните с афазия в сравнение със здравите, особено при болните с моторна афазия. Например по признака „остър“ тази скорост при здравите е 16,44 сек., при болните със сензорна афазия — 51,42 сек., при болните с моторна — 142,62 сек.

Известно е, че скоростта, с която се реализират речевите процеси в норма, зависи от редица фактори: възраст, тип нервна система, внимание, мотивационна нагласа, статистични, семантични и синтактични закономерности и др. Тези фактори не губят своето значение и при афатично болните. Тук обаче решаваща остава ролята на патологичното огнище (интензивност, екстензивност, топика) и на компенсаторните възможности на мозъка като цяло. От тях зависят тежестта и характерът на речевия дефект и перспективите за корекция. Корекцията се постига очевидно за сметка на извършващата се реорганизация на речевата функционална система. Увредените ѝ звена се заместват с нови, обходни, по-малко икономични и неспециализирани невронални комплекси. В резултат, макар и подобрена, речевата дейност остава докрай забавена и в една или друга степен непълноцenna.

Нашият материал обръща внимание и на това, че скоростта на актуализация се влияе от съдържанието, обема и вътрешната структура на семантичното поле. Например при здрави и болни със сензорна афазия най-голяма е скоростта при признака „течен“ (изброяват се обикновено ежедневно консумирани течности); при болни с моторна афазия най-забавена се оказа скоростта при признака „остър“ (извънредно рядко се използва признакът в неговия абстрактен смисъл — „остър език“, „остър ум“, „остър въпрос“). Данните, с които разполагаме обаче, са недостатъчни, за да се изведат определени зависимости.

Таблица 1

Време (в секунди) за актуализацията на поредица от 5 думи с даден признак (а).
Статистически уровень на значимост (б)¹

а)

Вид признак	Твърд	Дървен	Остър	Течен
Групи информатори				
Здрави	16,26	13,98	16,44	9,28
Болни със сензорна афазия	47,70	54,40	51,42	31,56
Болни с моторна афазия	92,88	55,14	142,62	100,86

б)

Вид признак	Твърд	Дървен	Остър	Течен
Значение на t при сравнявани групи информатори				
Здрави—болни със сензорна афазия	t = 2,87 P < 0,05	t = 2,54 P < 0,05	t = 3,36 P < 0,01	t = 3,32 P < 0,01
Здрави—болни със моторна афазия	t = 2,75 P < 0,05	t = 3,06 P < 0,01	t = 3,19 P < 0,01	t = 5,77 P < 0,001
Болни със сензорна	t = 1,51	t = 0,04	t = 3,77	t = 2,42
Болни с моторна афазия	P > 0,05	P > 0,05	P < 0,01	P < 0,05

¹ Теоретичното значение на t при уровень на значимост P = 0,05 е 2,10.

2. Относителен дял на високовероятностните отговори

Съгласно съвременните представи, поведението на човека се определя на основата на непрекъснатото формиране в мозъчните структури на някакъв „модел“, отразяващ изменящата се външна среда и собствената дейност на човека в нея. Опирачки се на миналия опит, човек строи за себе си „модела на бъдещето“ и действува съгласно този модел. Възможността за прогнозиране на бъдещата ситуация и за организиране на поведението в зависимост от нея се гради на това, че в миналия опит се отразяват статистичните закономерности на околната среда, събитията, в която се повтарят с различна вероятностна честота (14,22, 4,15).

През последните десетилетия във връзка с големите проблеми на машинния превод особено внимание бе отделено на въпроса за вероятностното прогнозиране на речевото поведение. Доказано беше, че то играе голяма роля в процесите на възприемането и преработването на словесната информация.

Особен интерес за нас представляват проучванията върху вероятностната организация на речта при болни с афазия. Тези изследвания показваха, че макар и да съществуват известни нарушения в речевата прогноза на фонемичен и лексичен уровень, общата статистика на речта при болните с афазия остава съхранена (19, 21, 17, 10, 11, 12, 13, 5, 6). Този факт беше потвърден и от данните на настоящото проучване при нова експериментална постановка.

Таблица 2

*Относителен дял на високовероятностните отговори при актуализация на думи
а) по зададен признак (a)¹, Статистически уровень на значимост (б)²*

Вид признак	Твърд	Дървен	Остър	Течен
Групи информатори				
Здрави	0,53	0,67	0,50	0,60
Болни със сензорна афазия	0,22	0,41	0,44	0,66
Болни с моторна афазия	0,45	0,54	0,59	0,70

¹ Процентът на високовероятностните отговори се изчислява по формулата на Поляков (6)

б)

Вид признак	Твърд	Дървен ³	Остър	Течен
Стойности на χ^2 при сравняваните групи информатори				
Здрави—болни със сензорна афазия	$\chi^2 = 20,50$ $P < 0,001$	$\chi^2 = 13,60$ $P < 0,001$	$\chi^2 = 0,77$ $P > 0,05$	$\chi^2 = 0,72$ $P > 0,05$
Здрави—болни с моторна афазия	$\chi^2 = 1,28$ $P > 0,05$	$\chi^2 = 3,53$ $P < 0,05$	$\chi^2 = 2,19$ $P > 0,05$	$\chi^2 = 1,63$ $P > 0,05$
Болни със сензорна афазия	$\chi^2 = 11,87$ $P < 0,001$	$\chi^2 = 3,38$ $P > 0,05$	$\chi^2 = 0,36$ $P > 0,05$	$\chi^2 = 4,50$ $P < 0,50$
Болни с моторна афазия				

² Теоретичното значение на χ^2 при уровень на значимост $P=0,05$ е равно на 3,84

На табл. 2 са представени за всяка от трите групи информатори относителните дялове на високовероятностните отговори. При съпоставяне стойностите на тези показатели се вижда, че в сравнение със здравите, при болните с афазия са налице изменения в плюс и минус посока (а). Тези изменения, говорещи очевидно за „деформации“ в честотните характеристики на думите, в повечето случаи са статистически незначими (б). Това показва, че принципът на вероятностната организация на речта е основен принцип, който продължава да действува и в условията на дефектната афатична реч.

3. Характеристика на вербалните парафазии

Съгласно съвременните концепции, вербалните парапазии у болни с афазия възникват в резултат на компенсаторна смислова преустройка на нарушената речева система. Те служат като спомагателно средство за изразяване на мисълта и едновременно с това — като индикатор, оказващ нивото на увредените смислово-словесни психологични операции (8, 1, 2, 18).

Ние не ще се спирате върху многобройните опити за психолингвистичен анализ на структурата на вербалните парапазии и изградените на основата на този опит различни класификации. Нашата задача е твърде скромна. Тя се ограничава, поради малката бройка вербални парапазии с които разполагаме (общо 35), само до това да обърнем внимание на някои особености в тяхната характеристика, разкриващи се в условията

на използваната от нас експериментална обстановка. Сравнявайки психолингвистичната структура на парафазичните отговори с тази на търсената дума, се установяват нарушения в два плана:

лексичен — парадизичните отговори се отличават от адекватните по предметно съдържание или по понятийно-категориална отнесеност.

морфологичен — парадизичните отговори се отличават от адекватните по това, че вместо названия на предмети се актуализират думи, обозначаващи действие — глаголи и отглаголни съществителни.

Първите нарушения се откриват при болните със сензорна и моторна афазия, а вторите, почти изключително — при болните със сензорна афазия.

Вербалните парадизии при болните с моторна афазия показват следните особености: болните свързват зададения признак с конкретното предметно съдържание на думата, но не и с понятийната ѝ отнесеност.

Например на стимула „дървен“ те отговарят вместо с думите „маса“, „стол“, „гардероб“ и др. с думата „пушка“. Наистина пушката има дървени части, но признакът „дървен“ изобщо не може да се счита като най-съществен за понятието „пушка“.

На стимула „течен“, вместо с думите „вода“, „вино“, „бира“, „олио“ и др., болните отговарят често с думата „лекарство“. Отговорът не е неверен. Лекарството може да бъде под формата на течност. За субстанциите обаче, обединени в понятието „лекарство“, характерен, съществен признак е не агрегатното състояние, а лечебното свойство.

Може да се предположи, изхаждайки от горните примери, че речево-мислителните операции в тези случаи се развиват на по-елементарно ниво, без да достигнат висшия стадий на абстракция и обобщеност. Именно за това в парадизичните отговори се включва предметното съдържание на думата, но не и понятийната ѝ особеност.

Повечето от вербалните парадизии при болните със сензорна афазия показват съвършено друга характеристика — на зададения признак вместо название на предмета, болните актуализират дума, обозначаваща действие. В статичните елементи на означеното действие се включва и предметът, носител на дадения признак.

Например: На признака „остър“ отговорът е думата „боцкане“ вместо „игла“.

На признака „течен“ болните актуализират думата „плуване“ вместо „вода“.

На признака „твърд“ те отговарят с думата „чукам“ вместо чук.

Изглежда, че в тези случаи речево-мислителните операции се развиват на по-високо ниво и реализират никаква степен на понятийно обобщение. Това обобщение обаче има дифузен характер, поради което и границите между предмета и действието, в което той участвува, се зализват.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При актуализиране названия на предмети по зададен признак при болните с афазия се наблюдават следните особености:

1. Времето на актуализацията в сравнение със здравите е рязко забавено. Очевидно причината е в това, че в процеса на своята реорганиза-

зация нарушената речева дейност започва да използва нови, обходни пътища, по-неикономични и по-несъзвършени.

2. Относителният дял на високо-вероятностните отговори показва отклонения от нормата — по-често в посока на намаляване. Изменението са в повечето случаи статистически незначими. Това показва, че принципът на вероятностната организация на речта не губи своето значение и в условията на речева патология.

3. Структурата на възникналите вербални парадазии в дадената експериментална обстановка се характеризира с някои особености. При болните с моторна афазия признакът-стимул се показва свързан само с тясното конкретно-предметно съдържание на думата, а при болните със сензорна афазия — обратното, с нейния дифузен понятиен смисъл. Това сочи, че и в двата случая, макар и по различен начин се нарушава единството на означаващо и означавано, създадено в многовековната история на езика и отразено в съзнанието на человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бейн, Э. С. — Проблемы психологии, 1957, 4, 90—102.
2. Бейн, Э. С. — В., „Вопросы клиники и патофизиологии афазии“, Изд. Медицина, Москва, 1961, 117—139.
3. Бейн, Э. С., П. А. Овчарова — Клиника и лечение афазии, Изд. „Мед. и физ.“ София, 1970.
4. Берриштейн, Н. А. — „Вопросы философии“, 1963, 8, 78—87.
5. Винарская, Е. Н. — „Вопросы языкоznания“, 1969, 1, 93—98.
6. Власенко, И. Т. — Психологические механизмы вербального парадазии при сензорной и моторной афазии, Канд. дисс., Москва, 1971.
7. Выготский, Л. С. — Мышление и речь, Москва, 1934.
8. Лурия, А. Р. — Травматическая афазия, Изд. АМН СССР, 1947.
9. Лурия, А. Р. — Высшие корковые функции человека, Москва, 1962.
10. Овчарова, П., М. Вълчева, Б. Байкушев — Проблемы на невр. псих. неврохирур 1973, 1, 15—20.
11. Овчарова, П., Э. С. Бейн — Научни трудове на ИСУЛ, 1969, 16, 1, 15—57.
12. Овчарова, П., Б. Боров — Невр. псих. неврохир., 1972, 1, 5—15.
13. Овчарова, П., Р. Мутафчиев, Цв. Гелева, М. Вълчева — Невр. псих. неврохир., 1972, 1, 16—23.
14. Поляков, Ю. Ф. — Нарушения познавательной деятельности при шизофрении. Докт. дисс., Москва, 1968.
15. Рейнберг, И. М. — Вопросы психологии, 1963, 2, 59—67.
16. Фрумкина, Р. М., А. П. Василевич, П. Ф. Андрунович, Е. Н. Герганов — Прогноз в речевой деятельности, Москва, Изд. Наука, 1974.
17. Янакиев, М. П., Овчарова, Р. Райчев, Ц. Гелева — Вопросы психологии, 1968, 3, 90—94.
18. Веуп, Е. S. and I. T. Vlasenko — The British Journal of Disorders Communication, 1974, vol. 9, № 1.
19. Howes D. H. — Ciba Foundction Symp-Disorders of Language, London, Churchill, 1964, 47.
20. Jacobson, R. — Ciba Found. Symp. on Disorders of Language, London, 1964, 5—15.
21. Kreindler, A., A. Grudis — Performance in aphasia, Paris, 1968.
22. Ovsharova, P., M. Valcheva and Tzv. Geleva — Acta Med. Bulgarica, 1973, vol. 1, 3, 34—40.
23. Tissot, R. — Neuropsychopathologie de l'aphasie, Paris, Masson, 1966.

ACTUALIZATION OF WORDS AFTER A GIVEN FEATURE WITH APOPLEXY ILL PEOPLE WITH APHASY

P. Ovcharova, R. Raychev, T. Geleva,*M. Valcheva

20 ill people with aphasy (10 with motor and 10 with sensory aphasy) as well as a control group of 10 healthy people are instructed to actualize denotative words of objects after a given feature.

The material of a total of 600 actualized words is analysed after three criteria (speed of actualization, relative part of high significant answers, structure of the paraphasies realized). The following peculiarities are established:

— The time for actualization of words with people ill with aphasy proves to be many times retarded as compared with healthy people probably on account of the new neuronal paths, made use of, which are uneconomic and imperfect.

— The relative part of high significant answers shows small deviations from the norm, which indicates that the principle of the probable organisation of speech continues to operate under the conditions of speech pathology.

It is characteristic of the realized verbal paraphasies of ill people with motor aphasy, that the feature stimulus refers only to the concrete denotative meaning of the word, but not to its notional sense. On the contrary with people ill with sensory aphasy — the feature turns out to be connected not with the concrete meaning of the word, but with its diffuse notional sense.

РЕЦЕНЗИИ

ЗА РАЗВИТИЕТО И СЪВРЕМЕННОТО СЪСТОЯНИЕ НА ПСИХОЛОГИЯТА

По инициатива на колектива на Научноизследователския институт по обща и педагогическа психология при Академията на педагогическите науки на СССР започна да излиза многотомен труд под общото название „Основи на психологията“. Главният редактор на труда е доскоаршият дългогодишен директор на този институт акад. А. А. Смирнов, а в редколегията участват най-изтъкнатите съветски психологи, работещи в различните клонове на психологията: А. В. Запорожец, Г. С. Костюк, А. Н. Леонтьев, А. Р. Лурия, А. В. Петровски, В. В. Давидов, В. П. Зинченко, Б. Ф. Ломов, Н. А. Менчинская, Д. Б. Эльконин, М. Г. Ярошевски, А. М. Матюшкин.

В края на 1974 г. излезе първият, а в края на 1975 г. — вторият том, които вече показват широкия обхват и научната задълбоченост на запланирания труд.

Първият том е сзаглавен „Развитие и съвременно състояние на задграничната психология“¹. Първата част от този том е посветена на развитието на психологията и нейното отеляне като самостоятелна наука, написана от М. Г. Ярошевски (с. 7—204). Във въведението (7—22) авторът изхожда от мисълта, че изучаването и обяснението на историческия път на науката е важна предпоставка за анализа на нейните съвременни проблеми и за прогнозиране на тенденциите на

развитието ѝ. Тук той проследява главните чуждестранни трудове върху историята на психологията, като дава богата библиографска справка, представляваща ценно пособие за всеки, който се занимава не само с историята на психологията, но и с психологически проучвания въобще. Анализира социалните фактори, които са влияли върху развитието на психологическата мисъл, както и логиката на развитието на научните знания за психиката.

В изложението на труда се проследява развитието на интересите към психологически въпроси в хронологически ред от Древния изток до първата половина на XIX в. Това е период, през който още не съществува психологията като отделна наука, но проблемите на човешката психика занимават всички известни мислители, главно философите от различните направления. Краткият преглед на психологическата мисъл в източните страни, където са се създали велики цивилизации няколко века преди нашата ера, като китайската, индуската, египетската, показва, че въпреки преобладаващия религиозно-митически характер на тази мисъл вече се появяват кълнове и на материалистическо разбиране, главно у представители на медицината.

Това още по-ярко личи в изложението на психологическата мисъл в Древна Гърция, което се прави във втората глава. Тук са изложени схващанията не само на двата колоса на, тази епоха — Платон и Аристотел но и на редица други мислители, ка-

¹ Развитие и современное состояние зарубежной психологии, М., „Педагогика“, 1974.

то Хераклит, Хипократ, Емпедокъл, Демокрит и др. Вижда се как през този ранен период вече понятието за душата се преобразува в понятие за съзнанието, което оказва огромно влияние върху следващия етап в развитието на идеите на психиката (с. 70).

В главата за феодалното общество (III) се излагат главно схващанията на арабските философи Ибн-Сина (Авиценна), Ибн-Рошд (Авероес), както и на Тома Аквински. Изтъква се, че въпреки че психологическата мисъл през този период е била скована от диктата на християнската и мюсюлманската църква, развитието на производителните сили започнало да подбужда потребността от опитни познания на реалния свят и подготвя почвата за появата на новите психологически идеи през епохата на Възраждането, на която е посветена глава IV.

Проследяването на психологическата мисъл през епохата на Възраждането, а по-късно през XVII, XVIII и първата половина на XIX век дава ярката картина на формирането на онези предпоставки, които обуславят създаването на психологията като самостоятелна наука. Тук (в глава V) се излагат съществените моменти от създаването на концепцията за рефлексите, учението за сензомоторните процеси, зараждането на психофизическата проблема; в глава VI се показва усъвършенстването на учението за рефлексната дъга, за асоциациите и началните фази на проучване на психо-физиологическите проблеми. Както в тези глави, така и по-специално в последната глава VII се отбелязва делото на редица автори, предимно из областта на философията и особено на естествените науки, които са допринесли за формирането на научно-категориалния апарат и методите на психологията. Затова обособяването на психологията като самостоятелна наука, изтък-

ва Ярошевски, е продължителен процес, който започва през 50—60-те години на XIX в. и рязко се засилва през 70—80-те години. През 1879 г. се основава първата лаборатория по психология в Лайпциг от В. Вунд, а през 1889 г. се свиква първият Международен психологически конгрес в Париж.

Този ценен исторически преглед на психологическата мисъл и на процеса за създаването на психологията като самостоятелна научна дисциплина се допълва много сполучливо във втората част на този том чрез анализа на основните теоретически направления в задграничената психология през периода на развитието ѝ като самостоятелна наука. Тази част е разработена от вещия специалист в тази област Л. И. Анциферова (с. 208—296). Тук тя изтъква, че създаването на тази наука и нейното диференциране в различни клонове и в различни направления се обуславя не само от сложността на обекта на изследването, но и от нуждите на бързо развиващия се капитализъм, при който са били необходими не теоретически спекулации, а експериментални и други изследвания, даващи практически резултати.

В изложението обаче на различните схващания по основните проблеми на психологията се вижда, че в значителна част от тях преобладават все още идеалистическите философски предпоставки, а при конкретните изследвания доминира описателният, а не обяснителният подход към психиката.

Като разглежда направлението, определяно като психология на съзнанието (глава I), авторката се спира на влиянието на философията на по-зитивизма, на О. Конт (1798—1857) и идеалистическата концепция на Е. Мах. Като представител на това направление се посочва най-напред теорията за елементите на съзнание—

то, представена от В. Вунд (1832—1920) и него вия последовател Е. Тичнер (1857—1927), които разглеждат психологията като наука за непосредствения опит и признават самонаблюдението като неин основен метод. Като представители на теорията за актовете на съзнанието се разглеждат автори като Ф. Брентано (1838—1917), Карл Шумпф (1848—1936), а също така техния последовател Е. Хусерл (1859—1938), както и по-късните издънки на това направление чрез застъпниците на Вюрцбургската школа (О. Кюлпе, А. Майер, К. Марббе, Н. Ах, К. Бюлер и др.). Последните поставят за пръв път задачите за изследване на психологията на мисленето, като използват метода на „систематическото експериментално самонаблюдение“. Американският психолог Уйлям Джеймс се разглежда като създател на теорията за „потока на съзнанието“, тъй като според него целият психически живот представлява непрекъснат, постоянно изменящ се поток на съзнанието, който образува непосредствения опит на всеки човек.

Все към това направление (психология на съзнанието) се разглежда критически и гешалтпсихологията, представена от Макс Вертхаймер (1880—1944), а след това от В. Кьолер (1887—1967), К. Кофка (1886—1941), К. Левин и др. Представителите на тази школа, като започва своите изследвания в областта на възприятията, разширяват концепцията на „гешалта“ (конфигурацията, цялостния образ) и в областта на мисленето, като въвеждат използваните на методиката на решаване проблеми при опити с животни (Кьолер, Кофка) и хора (Вертхаймер, Дункер). А. К. Левин пръв в историята на западната психология въвежда експериментални методи за изследване на личността — мотивациите, потребностите, претенциите.

В началото на ХХ в. под влияни на развитието на научните знания и на социално-икономическите изискавания на времето интроспективната психология на съзнанието преживява криза и започват нови търсения за обективни изследвания на психиката. Като пръв такъв опит се посочва делото на френския психолог Алфред Бине, (1857—1911), който за нуждите на педагогическата практика създава своя метод за измерване на интелигентността. Независимо от методологическата му ограниченост, това дело е „представлявало оригинален опит за приложение на обективни методи за изследване на висшите психически функции на човека“ (с. 224).

В тази втора глава, озаглавена „Кризата на интроспективната психология“, се анализират основните положения на три психологически направления: функционалната психология, с главен представител Ед. Клапаред (1878—1940), хормическата психология с главен застъпник Уйлям Макдъгал (1871—1938) и обективната психология на А. Пиерон (1881—1964). Според Клапаред функционалната психология „разглежда психическите явления изобщо от гледна точка на тяхната функция в живота, тяхното цялостно място в ансамбла на поведението във всяко дадено време“ (225). Подобно на него, Макдъгал прави опит да преодолее трактовката на психиката като съвкупност от отделни функции и да набележи личностния подход при изучаване на психическите процеси, явления и състояния, като дира ключа на динамическата структура на личността в мотивите, целите и начините за тяхното постигане. Но както при функционалната психология не се отчита човекът като създател и преобразувател на околния свят, така при хормическата психология не се държи сметка за социално-обусловената дейност на човека, а се анализира приспособи-

телното поведение, което е биологическо по своята природа.

Под влияние на рефлекторната теория на И. П. Павлов Анири Пиерон издига тезата за неделимото единство на психиката и дейността, която се подема и от други французки автори — П. Жане, А. Валон, Ж. Пиаже. Но това положение не заема такова методологическо значение, каквото има в диалектико-материалистическа та психология.

В глава III и IV Анциферова подлага на критически анализ бихевиоризма, като се започне от Едуард Торндайк (1874—1849), който дава неговите предпоставки, а след това създателя на това направление Дж. Уатсън (1878—1938) и неговите застъпници — Ед. Газри, Б. Скинер. Както е известно, простата формула „стимул — реакция“ се оказва несъстоятелна още в самото начало на нейното лансиране от бихевиористите и твърде рано се правят опити за нейното допълване от представителите на необихевиоризма (К. Хел и Ед. Толман (1886—1959), като се въвеждат така наречените „промежутъчни променливи“ като средно звено, опосредствуващо реакциите на организма. Към това направление авторката причислява и Р. Удуорт (1869—1962), който в същност е създател на „динамическата психология“, с която се обявява и против психологията на съзнанието, и против бихевиоризма. Като поддържа, че не може светът да се сведе до съвкупността на стимулите, той пише, че индивидът винаги излиза зад пределите на стимулите и наблюдава обективните фактори, неща и събития в техните качества и отношения (с. 246).

На психоанализа е посветена глава V на труда, като се разглеждат схващанията както на основателя на тази школа — Зигмунд Фройд (1856—1939), така и на А. Адлер (1870—1937) и К. Юнг (1875—1961), които внасят

значителни изменения относно основната концепция за пансексуализма на Фройд. Подчертава се също, че въпреки голямата популярност на психоанализа на Запад, и там има сериозни критики на това направление, което изтъква на преден план подсъзнателните нагони и механизми, вместо съзнателната целенасоченост на човека.

В противовес на повечето от разгледаните направления, които пренебрегват социалната природа на психиката, се формират теории за нейната социална обусловеност (глава VI). На първо място тук се намира французската социологическа школа, представена главно от Е. Дюргхайм (1858—1917), Л. Леви-Брюл (1857—1939), Шарл Блондел (1876—1939). Положителното значение на тази школа се намалява поради идеалистическата трактовка на понятието за социалност, откъсната от материалната, практическата дейност на хората. В рамките на това направление се разглеждат и схващанията на Пиер Жане (1859—1947), който, изхождайки от идеята за връзката между психика и дейност, достига до по-задълбочено разбиране на социалната обусловеност на психическото развитие на човека.

На генетическата психология на Жан Пиаже (род. 1896) е посветена отделна глава (VII), като се изтъква неговият принос чрез многообразни експериментални изследвания, които доказват, че логическият интелект се опира на сензомоторния, че логическите операции възникват като преобразени практически действия с предметите.

След като се спира на „персоналистическото“ направление, представено от У. Щери, Г. Олпорт, Маслоу и други, Анциферова завършва с кратко изложение върху някои западни автори, които се основават на марксистко-ленинската философия —

френския психолог Жорж Полицер (1903—1942), Иняс Маерсон (1888) и особено Анри Валон (1879—1963), който въз основа на експериментални и клинически изследвания установява, че движещите сили на развитието трябва да се дирят във взаимодействието на човека с околната среда.

Краткото изложение за съдържанието на този труд от двамата съветски автори показва какво голямо богатство се намира в него и в посочената литература за проследяване неравния път на развитие на психологическата наука.

Вторият, излязъл накърто том, е посветен на „Развитието и съвременното състояние на психологическата наука в СССР“¹. Автор на този труд е видният съветски психолог А. А. Смирнов, който наред с огромната литература е използвал и своя личен опит като един от строителите на съветската психология от нейните първи стъпки досега.

Трудът съдържа предговор и три части.

Първата част е посветена на развитието на напредничавите психологически възгледи в дореволюционна Русия. Както самото заглавие, така и цялото изложение показват, че авторът е имал за цел да се отклони от традиционното третиране на този период като история на идеалистически концепции и се е насочил главно към разкриване на прогресивните моменти на наследството.

Това той постига още в първата глава, когато в рамките на руските мислители от XVIII в. разглежда делото на крупния руски учен М. В. Ломоносов (1771—1865), както и на автори като П. Козелски, Н. И. Но-

виков и по-специално А. Н. Радишев (1749—1802). Следва кратък анализ на психологическите възгледи на напредничави руски мислители от първата половина на XIX в., като напр. П. Любовски, който публикува през 1815 първия труд по психология, озаглавен „Краткое руководство к опытному душесловию“, а също така и материалистическите схващания на някои физиолози — Е. О. Мухин, И. Е. Дядьковски, А. М. Филомафитски.

По-обстойно се разглеждат в гл. III психологическите схващания на революционните демократи от 40—60 години на XIX в., които бележат разцвета на обществената и философската мисъл в Русия през този век. Авторът се спира на общефилософските и психологическите схващания на А. И. Херцен (1812—1870), на В. Г. Белински (1811—1848), Н. Г. Чернишевски (1828—1889), Н. А. Добролюбов (1836—1861), Д. И. Писарев (1840—1868).

Въпреки че никой от тях не е бил специалист-психолог, положителното наследство, което те са оставили през краткия живот на повечето от тях, има значение както за епохата, така и за съвременността. То се сумира в няколко основни положения:

— монистическо, материалистическо решение на психофизическата проблема и отрицание на дуализма, механистическия и вулгарния материализъм;

— поставят проблемата за личността като най-важна психологическа проблема, като търсят мястото на отделните психически процеси в нея;

— изтъкват, че личността се формира под влияние на условията на живота и дейността;

— като приемат строгата детерминираност на психическия живот, не изключват ролята на активността на личността в процеса на това формиране;

¹ А. А. Смирнов, Развитие и современное состояние психологической науки в СССР, Москва, „Педагогика“, 1975, 352 стр., голем формат.

— качествата на личността и нейните преживявания намират израз в нейните дейности, в поведението и се познават само чрез своето външно изразяване;

— единството на познавателната дейност и емоционалната сфера и потребностите е съществено условие за пълноценното развитие на личността.

Също така обстойно се представя приносът на И. М. Сеченов (1829—1905) за развитието на научната психология в Русия (глава IV). Заемащ мястото на баща на руската физиология, същевременно Сеченов поставя началото на естественонаучен, материалистически подход към проблемите на психологията, както и на принципите на обективното изследване на психическите явления. Сам той публикува няколко труда с определена психологическа тематика, като „Рефлексы головного мозга“, „Кому и как разрабатывать психологию“, „Элементы мысли“.

Върху системата на психологията в „Педагогическата антропология“ от К. Д. Ушински (1824—1870) авторът се спира в глава V. Наред с някои вече остарели схващания на големия педагог, А. А. Смирнов изтъква и редица положения, които имат трайно значение, като например: идеята за степените на развитието, важната роля на дейността в психическото развитие, водещата роля на възпитанието и обучението в това развитие. Специално се изтъква значението на антропологическия принцип, въведен от Ушински, който изисква цялостното изучаване на человека, за да се разкрият взаимовръзките между всички страни на организма и личността.

В глава VI се изтъква делото на напредничавите руски естественици, продължители на делото на Сеченов в борбата им за материалистическа психология. На първо място се дава висока оценка на делото на И. П.

Павлов (1749—1936), на неговото учение за висшата нервна дейност. „Като признава важността на психологическия анализ и своеобразието на човешкото съзнание, Павлов неотклонно е предпазвал обаче против каквито и да било тенденции за адетерминистическо мислене, против дуалистическото разбиране на дейността на мозъка и субективния свят на хората.“ (с. 84). Разглежда се делото и на В. М. Бехтерев (1857—1927), създател на „обективната психология“ и автор на редица трудове както по физиология, така и по психология. Като се отбелязват някои от неговите теоретически грешки (приемане на енергетизма, закона на механиката като единен принцип за развитието на природата и обществата), същевременно се изтъхват и заслугите му в борбата срещу идеалистическата психология и за изграждане на научната психология. Кратко се отбелязват и приносите на А. А. Ухтомски, В. А. Вагнер, П. Ф. Лесгафт, а също така и на психиатрите А. Н. Бернщайн, П. И. Ковалевски и невропатолога Г. И. Росолимо.

В заключение на тази част и труда се прави кратък очерк на психологическата мисъл в Русия в навечерието на Великата октомврийска революция, като се отбелязва главно борбата между представителите на идеалистическите направления (Н. Я. Грот, Г. И. Челпанов, Л. М. Лопатин и др.), които главно са заемали катедрите по психология в университетите, и застъпниците на материалистическите схващания (Н. Н. Ланге), като се изтъква тази борба и при създаването на експерименталната психология от Бехтерев, Лазурски, Нечаев и др.

Втората част на труда, подготвена от М. Г. Ярошевски, е върху „Проблемите на психологията в трудовете на К. Маркс, Фр. Енгелс и В. И. Ленин“ (с. 101—131). Тук се

изясняват философските и методологическите основи, на които се изгражда психологията в ССР като обективна, историческа и социална, свързана с живота на науката. „Следващото от марксистката философия разбиране за психиката на човека и неговите дела, неговото място в природата и обществото стана методологически компас за съветската психологическа наука“ (с. 117). А характеристиката, която В. И. Ленин дава на „научния психолог“ като изследовател от нов тип, отличаващ се от „психолог-метафизик“, призовът му не да се разсъждава за душата, а да се обясняват психическите процеси, дават конкретна насока за развитието на тази наука.

Третата част на труда на А. А. Смирнов е посветена именно на „Пътят на развитието на съветската психология“ (с. 135—350). В първия раздел на тази част се проследява процесът на създаването на тази психология през началните етапи на нейното развитие, процес, който се характеризира с изострена идеяна борба и научни дискусии. Първите по-води за това дават трудовете на П. П. Блонски (1884—1941) и К. Н. Корнилов (1879 — 1957), които излизат с публикации и доклади за преустройството на психологията на марксистки основи. Против тях излиза с публикации Г. И. Челпанов, който пледира, че на тези основи може да се гради само социалната психология, но не и емпирическата и експерименталната психология. Но под влияние на онова наследство от прогресивни схващания, за които се говори в преходните глави, въз основа на отбелязаната по-горе методология и при активната подкрепа от страна на редица автори не само психологии, но и физиологии, и философи се дава път на развитието на съветската диалектико-материалистическа психология.

Във втората глава на този раздел се излагат обстойно теоретическите разработки на психологическите проблеми от страна на първите автори, които дават основите и насоките за бъдещите изследвания в областта на тази психология. Разглежда се делото на К. Н. Корнилов, който отделя особено внимание на законите на диалектиката в психическия живот. Излагат се схващанията на П. П. Блонски главно върху проблемата за психическото развитие, както и на М. Я. Басов (1892—1931) върху някои теоретични въпроси на психологията, като предмет и задачи на тази наука, които той свежда към решаване на уравнение с три величини: човек, среда и процес на дейността. С основание най-значително място се отделя на Л. С. Виготски (1896—1934), който издига историческия принцип в психологията и създава известната културно-историческа теория за обясняване на психическо-то развитие. Макар че тези автори са плащали известен данък на странични на диалектическия материализъм схващания, техните трудове, особено тези на Виготски, стават основа за много теоретически и експериментални разработки.

Теоретическите дискусии в края на 20-те и началото на 30-те години, които са се развили както на I всесъръзийски педагогически конгрес (1927/28 г.), така и на I и II психо-неврологически конгреси (1923 и 1924 г.), и в печата главно върху проблемите на рефлексологията, са отразени в глава III.

След това (глава IV) се прави обзор на главните изследвания през 20-те и 30-те години не само по въпросите на общата психология, но и другите клонове на психологията, които все повече се ориентират към решаване на конкретните проблеми на живота. Тук можем да отбележим само някои от главните направления

К. Н. Корнилов изучава реакциите във връзка с идеята си за рефлексологията; изучават се въпросите на усещанията и възприятията (С. В. Кравков, Б. М. Теплов, Б. Г. Ананев, С. Л. Рубинштайн и др.) Значително място заемат изследванията върху паметта (Н. А. Рибников, А. Н. Леонтьев, Л. В. Занков, П. Блонски, А. А. Смирнов). Твърде широко се разработват и проблемите на мисленето и речта от Виготски и Сахаров, А. Н. Соколов, А. Р. Лурия, П. Блонски, Н. А. Рибников, М. А. Леушина и др. Отбележват се също редица изследвания в областта на детската (възрастовата) психология от Н. К. Крупская, А. А. Смирнов, В. Е. Смирнов, А. Н. Леонтьев, В. А. Артемов, А. В. Запорожец, Г. С. Костюк, както и по педагогическа психология от Н. И. Менчинска, Н. А. Рибников, Л. Божович, Н. Ф. Тализина и много други.

Все през този период се разработват и редица проблеми на приложната психология, предимно за професионалния подбор, професионалното обучение, рационализация на труда. В областта на сравнителната психология се извършват системни изследвания, главно място между които заемат трудовете на Н. Н. Ладигина-Котс (1889—1959) върху познавателните процеси у антропоидите и сравнителното изследване на дете и шimpanзе. Сега се явява и първото значително обобщаване на психологическите изследвания от С. Л. Рубинштайн през 1935 г., следвано от капиталния му труд „Основы общей психологии“ (1940).

В главата върху работата на съветските психолози през Великата отечествена война се вижда техният принос както към практическата лечебна и възстановителна работа, така и теоретичният им принос към решаване на теоретичните въпроси за динамическата локализация на психологическите процеси (А. Р. Лурия), за

нощното зрение (Кравков) и др.

Следвайки хронологическия ход в развитието на съветската психология, авторът се спира подробно на основните направления на изследванията през 50—60-те години, но сега възприема проблемния план на изложение, като избира няколко от най-основните проблеми, които са разработвани през този период. Тъй като това е период, през който ние имахме най-пълна възможност да следим съветските публикации, ще отбележим само тези проблемни области.

На първо място това са изследванията върху физиологическите механизми на психическата дейност, при които се следва и доразвива линията, дадена от Сеченов и Павлов. Втората важна теоретическа проблема се отнася до принципа на единство между съзнанието и дейността, приет като методологическо положение и същевременно разработван в редица изследвания. На трето място е проблемата за развитието, която заема значително място в работите на съветските психолозия както във филогенетически, така и в онтогенетически план. Четвъртата важна проблема е тази за психологията на личността и нейното формиране, петата проблема е за рефлекторната природа на психиката, а шестата се отнася до изследванията на установката, подети от грузинските психолози.

Последната глава на труда е посветена на състоянието на съветската психология през края на 60-те и началото на 70-те години, когато още по-интензивно се разработват отбележаните вече проблеми, по-широко се развиват научните институти и факултети по психология, по-пълно се осъществяват както интеграционните връзки на психологията с другите науки, така и нейното диференциране в нови клонове. Всичко това издига авторитета на съветските психолози както при решаване на конкретните

въпроси на комунистическото строителство, така и в средите на психолозите от другите страни.

В следващите випуски, които ще имат предимно проблемен характер, набелязаните тук проблеми ще бъдат обстойно анализирани. Но и този сравнително кратък обзор, който се

прави в този том, дава вече представа за огромната работа, която се върши в СССР в областта на психологията. Дадената в края на тази част библиография от повече от 500 главии представлява също незаменимо помагало за запознаване с тази работа.

Г. Д. ПИРЬОВ

ИЗ ЖИВОТА НА ДРУЖЕСТВОТО

В началото на януари 1976 година ръководството на Дружеството изработи и прие план за работата през 1976 г. Набелязани бяха някои основни задачи, а именно: цялостната дейност на Дружеството да се свърже още по-тясно с предстоящия XI конгрес на БКП; да се продължи работата по организационното укрепване на Дружеството и неговите звена; да се укрепят международните връзки на Дружеството. Във връзка с XI конгрес на БКП бяха приети решения за по-тясно свързване научноизследователската дейност на Дружеството със задачите на социалистическото строителство и повишаване ролята и значението на психологията в идеологическата борба.

Едновременно с приемане на плана за работата на Дружеството бе утвърден и бюджетът за 1976 година, в който са предвидени средства за разпространяване на научни знания, юбилейни чествания и други мероприятия. Бе направена проверка на всички счетоводни документи от ревизионната комисия в състав: проф. Б. Гърванов, К. Златарев и Д. Средков, която констатира добра и точна отчетност на средствата.

Продължи работата и по организационното укрепване на Дружеството, свързана с изграждането на филиали в страната. Освен във Варна, беше изграден и започна да функционира самостоятелно филиал и в град Пловдив.

Продължава дейността на постоянния семинар по психология, провеждан от Дружеството. На 22 март член-кор. проф. Г. Д. Пирьов изнесе лекция на тема: „Развитие и възпитание на творческите способности.“ Заниманието на семинара бе организирано и проведено съвместно с Философско-педагогическата секция при Съюза на научните работници и Дружеството на педагогите.

На заседание на ръководството беше взето решение да се подгответи и проведе възпоменателно тържество, посветено на големия наш учен педагог и психолог чл. кореспондент проф. д-р Д. Кацаров по случай 95-та годишнина от раждането и 15 години от смъртта му.

* * *

Започна и подготовката по организирането и провеждането на Първия национален конгрес на българските психолози, който ще се състои от 26 до 29 септември 1977 година в гр. София. Избран е организационен комитет с председател акад. С. Гановски и програмен комитет с председател чл.-кор. проф. Г. Д. Пирьов.

Желаещите да участват в конгреса с доклади и научни съобщения трябва да заявят за това до 30 септември 1976 година, като съобщат и темата си. До 30 януари 1977 година е необходимо да изпратят доклада си (до 8 страници и резюме до 1 страница) за преглед от програмната комисия.

Основната тема на Конгреса е:

„ПСИХОЛОГИЯТА В СЛУЖБА НА РАЗВИТОТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВО“

Конгресът ще има пленарни заседания и работата му ще протече в секции по следната тематика:

1. Методология и методи на психологическото изследване
2. Личност и колектив
3. Психологически основи на обучението, възпитанието и развитието
4. Способности и творчество
5. Психология, технически прогрес и ефективност
6. Психология и социално управление.

Ще бъде проведено и организационно отчетно събрание.

P. СТОЯНОВА

У С Т А В

НА ДРУЖЕСТВОТО НА ПСИХОЛОЗИТЕ В БЪЛГАРИЯ

I. ОБИЦИ ПОЛОЖЕНИЯ

Характер, цели и средства на Дружеството

Чл. 1. Дружеството на психолозите в НРБ е доброволна обществено-научна организация със седалище София.

Чл. 2. Целите на Дружеството са:

а) да участва активно в решаване задачите, поставени от теорията и практиката на социалистическото строителство.

б) да обединява всички работници в областта на психологията в страната.

в) да работи за напредъка на психологията като наука.

г) да съдействува на всички работници в областта на психологията за овладяване на марксистската методология, научните знания и методите за изследване.

д) да съдействува за създаване на благоприятни условия за научна и научно-приложна работа на своите членове.

е) да съдействува за разпространението на психологически знания сред всички слоеве на населението.

ж) да установява и поддържа връзка с организации и институти по психология в социалистическите страни, с прогресивни международни и чуждестранни организации и институти, както и с отделни научни работници.

з) да съдействува за осъществяване на международна обмяна на научни работници, литература, апаратура и научна информация.

и) да се грижи за запазване на правата и задълженията на своите членове по съответния законен ред.

Чл. 3. За постигане на тези цели Дружеството:

а) урежда курсове, семинари, кръзоци, симпозиуми, конференции, конгреси, публични лекции и други.

б) съдействува на членовете си за участие в местни и международни конгреси, конференции и срещи.

в) съдействува за издаване на наши и преводни научни и научно-популярни трудове в периодични списания, сборници и други.

г) препоръчва научни работници за награждаване, прави предложения за участие в конкурси за научни звания.

д) учредява секции по различните клонове на психологията.

II. СЪСТАВ НА ДРУЖЕСТВОТО, ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА НЕГОВИТЕ ЧЛЕНОВЕ

Чл. 4. Членовете на Дружеството са редовни и почетни.

Чл. 5. Редовен член може да бъде всяко лице, което участва активно в научноизследователска, преподавателска и научно-приложна дейност в областта на психологията.

В Дружеството могат да членуват и лица от други области на науката и практиката, които работят активно и в областта на психологията.

За почетни членове на Дружеството се провъзгласяват лица с осъбени заслуги към психологията.

Чл. 6. Приемането на редовни членове става на Общо събрание на Дружеството и неговите клонове по места.

Чл. 7. Дружеството на психологите е колективен член на Съюза на научните работници в НРБ.

Чл. 8. Всеки редовен член е длъжен:

а) да спазва уставните разпореждания.

д) да изпълнява отнасящите се до него решения на Общото събрание на Дружеството.

в) да плаща редовно членския си внос.

Чл. 9. Член на Дружеството се изключва с мотивирано решение на ръководството на Дружеството:

а) когато е преустановил да работи в областта на психологията.

б) когато системно и без уважителни причини нарушава устава или не изпълнява възложените му от Дружеството задачи.

в) когато има противонародни прояви или с поведението си излага името на Дружеството.

Недоволните от решението могат да го обжалват пред Общото събрание на Дружеството.

Чл. 10. Членовете на дружеството в провинцията, които са повече души в дадено населено място, оформят филиал (клон) който се снува: „Филиал на Дружеството на психологите в България, в гр.“

Чл. 11. Членовете на Дружеството и на филиалите могат да образуват секции според специалния клон на психологията, в който работят.

III. ОРГАНИ ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ДРУЖЕСТВОТО

Чл. 12. Органи за управление на Дружеството са:

а) Общо събрание

б) Ръководство.

Чл. 13. Дружеството се отчита ежегодно пред своите членове (или техни представители). Работи по годишни планове.

Чл. 14. Решенията на Общото събрание се вземат с обикновено мнозинство.

Чл. 15. Ръководството на Дружеството се избира за две години. Състои се от 7 до 11 членове.

Филиалите избират ръководството в състав от трима души: секретар и членове.

Чл. 16. Секциите по отделните отрасли на психологията се ръководят от секретар, който се избира от членовете на съответната секция.

IV. ПРИХОДИ, РАЗХОДИ, БЮДЖЕТ

Чл. 17. Приходите на Дружеството са:

а) от членския внос в размер от 3 лева годишно.

б) от субсидии и други приходи.

Дружеството изразходва средствата главно за общи инициативи.

V. РЕВИЗИОННИ ОРГАНИ

Вл. 18. На общо събрание Дружеството избира ревизионна комисия, която не по-малко от два пъти в годината проверява:

а) изпълнението на поставените задачи от Общото събрание на централното, секционните и групови ръководства.

б) финансовата дейност на централното ръководство.

VI. РЪЗНИ РАЗПОРЕДБИ

Чл. 19. Печатът на Дружеството е кръгъл с надпис наоколо: „Дружество на психолозите в Бълария“.

Чл. 20. Настоящият устав може да бъде изменен по решение на Общото събрание, взето с мнозинство две трети от присъствуващите.

Чл. 21. Общото събрание се счита за законно, когато присъствват най-малко $1/2$ (половината) от редовните членове на Дружеството плюс един.

СОДЕРЖАНИЕ

1. * * * — По тезисам ЦК БКП об основных направлениях развития науки и технического прогресса в седьмой пятилетке до 1990 года 128

Общая и социальная психология

2. А. ПЕТКОВ — Личностный подход, как принцип исследования в психологии . . . 131
3. Д. ГРОНЕВ — Логическая непоследовательность при конструировании вопросов анкеты 139
4. ИВ. СЛАНИКОВ — Некоторые психологические аспекты щастя 145

Психология труда

5. ТР. ТРИФОНОВ — Задачи психологии труда в свете решений XI съезда БКП . . 153
6. К. ГЛИШЧИНСКА — Состояние и перспективы развития психологии труда в Польше 161

Медицинская и спортивная психология

7. Б. ПЫРВАНОВ — XI съезд БКП и роль психологии спорта 167
8. П. ОВЧАРОВА, Р. РАЙЧЕВ, ТСВ. ГЕЛЕВА, М. ВУЛЧЕВА — Актуализация слов по заданному признаку при инсульто больных с энфизией 173

Рецензии

9. Г. Д. ПИРЕВ — О развитии и современном состоянии психологии 180

CONTENTS

1. * * * — From the theses of the Central Committee of the Bulgarian Communist Party on the basic tendencies of development of science and technical progress during the seventh five-year-plan till 1990 128

General and social psychology

2. A. PETKOV — The personal approach as a principle for a psychological study . . 131
3. D. GRONEV — A logical inconsequence in drawing inquiry forms 139
4. IV. SIANIKOV — Some psychological aspects of happiness 145

Labour psychology

5. TR. TRIFONOV — The tasks of engineering psychology in the light of the XIth Congress of the Bulgarian Communist Party 153
6. K. GLISHCHINSKA — State and perspectives of the development of labour psychology in Poland 161

Medicine and sport psychology

7. B. PARVANOV — The XIth Congress of the Bulgarian Communist Party and the role of sport psychology 167
8. P. OVCHAROVA, R. RAYCHEV, TSV. GELEVA, M. VULCHEVA — Actualization of words after a given feature with insult people ill with aphasy 173

Reviews

9. G. D. PIRYOV — On the development and contemporary state of psychology . . 180